

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN KESİR'İN NÜZÛL SEBEPLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

**Danışman
Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR**

**Hazırlayan
İsmail CANBEK**

**ŞANLIURFA
2007**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN KESİR'İN NÜZÛL SEBEPLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

**Danışman
Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR**

**Hazırlayan
İsmail CANBEK**

**ŞANLIURFA
2007**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

ESBÂB-I NÜZÛL VE İBN KESİR

A. Esbâb-ı Nüzûl.....	1
1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Tanımı.....	1
2.Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Önemi.....	3
3. Esbâb-ı Nüzûlü Bildiren Lafızlar.....	5
4. Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerinin Tespiti.....	6
5. Esbâb-ı Nüzûlün Tarihselliği.....	7
B. İbn Kesîr'in Hayatı ve Eserleri.....	9
1. İbn Kesîr'in Hayatı.....	9
2.Eserleri.....	12
a.Tefsir İlmine Dair Eserleri.....	13
1. Tefsirü'l-Kur'âni'l-'Azim.....	13
ii. Fezâilu'l-Kur'ân.....	19
b. Tarih ve Tabakat İlmine Dair Eserleri.....	19
c. Hadis İlmine Dair Eserleri.....	19
d. Fıkıh İlmine Dair Eserleri.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR TEFSİRİNDE ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN TAKDİM

TARZI VE İSNADI

A. İbn Kesîr Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Takdim Tarzları.....	21
1.“Bu Ayetin Nüzûl Sebebi Şudur” Tabiri.....	21
2. ‘Âyetin Nüzûl Sebebi Konusunda...’ Tabiri.....	22
3. ‘Rivayet Ederek veya Rivayet edildiğine Göre’ Tabiri.....	22
4. ‘Naklettiğine Göre veya Nakledildiğine Göre’ Tabiri.....	23

5. Ravilerinin Hepsinin Zikredilerek Nüzûl Sebebinin Verilmesi.....	23
6. Ravi Adlarını Zikretmeden Nüzûl Sebebinin Verilmesi.....	24
7. Sadece İlk Ravi Zikredilerek Nüzûl Sebebinin Verilmesi.....	24
8. Âyetin Nüzûlüne Sebep Olan Olayın Zamanının Belirtilerek Rivayetin Verilmesi.....	25
B. İbn Kesîr Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerinin İsnadı.....	26
1. Sahabeye İsnat edilen Rivayetler.....	26
a. Abdullah b. Abbas.....	26
b. Abdullah b. Mes'ud.....	28
c. Ali b. Ebû Talib.....	28
d. Ali b. Ebi Talha.....	28
e. Berâ b. 'Âzib.....	28
f. Cabir b. Abdullah.....	29
g. Ebû Eyyûb el-Ensârî.....	29
h. Ebû Hureyre.....	29
I. Enes b. Mâlik.....	30
i. Habbab b. Eret.....	30
j. Huzeyfe.....	30
k. Ömer b. Hattab.....	31
l. Muaz b. Cebel.....	31
m. Sa'd b. Ebû Vakkas.....	31
n. Ümmü Seleme.....	31
o. Zeyd b. Sâbit.....	32
2. Tabiin Müfessirlere İsnat Edilen Rivayetler.....	32
a. Katâde.....	32
b. Mücahid.....	33
c. Said b. Cübeyr.....	33
d. İkrime.....	33
e. Said b. Müseyyeb.....	34
f. Ebû'l Aliye.....	34
3. Senet Zikredilmeden Metnin Aktarılması.....	34

4. Senedin Tam Olarak Zikredilerek Metnin Aktarılması.....	34
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR’DE NÜZÛL SEBEBİ KAYNAKLARI VE RİVAYETLERİ KABULÜNDE ESAS ALDIĞI ÖLÇÜLER

A. İbn Kesîr’de Nüzûl sebebi Kaynakları.....	36
1. Tefsir Kaynakları	36
a. Taberî Tefsiri.....	36
b. İbn Ebû Hatim Tefsiri.....	37
c. Süneyd Tefsiri.....	37
İbn Kesîr’in, Müfessirlerin İttifak veya İhtilaf Ettikleri rivayetlere Yer Vermesi.....	37
a. İbn Kesîr’in Müfessirlerin İttifak Ettikleri Rivayetlere Yer Vermesi.....	38
b. İbn Kesîr’in Müfessirlerin İhtilaf Ettikleri Rivayetlere Yer Vermesi.....	39
c. İbn Kesîr’in, Rivayetler Arasında Tercih Yapması.....	39
2. Hadis Kaynakları.....	39
a. İmam Ahmed b. Hanbel.....	40
b. Buharî.....	40
c. Müslim.....	41
d. Tirmizi.....	42
e. İbn Mâce.....	42
f. Nesaî.....	42
g. Ebu Davud.....	43
h. Taberanî.....	43
ı. Darekutnî.....	44
i. Hakim.....	44
k. Kadı İyaz.....	44
B. İbn Kesîr’in Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Kabulünde Esas Aldığı Ölçüler.....	45
1. Bir Âyet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Var olması Durumu.....	46
a. İbn Kesîr’in Birden Çok Nüzûl Sebebinin Doğrudan Aktarması.....	46
b. İbn Kesîr’in, Birden Çok Nüzûl Sebebi Arasından Seçimini Belirtmesi.....	47

C. İbn Kesîr'in, Rivayetleri Kabul veya Terkinde Esas Aldığı ölçüler.....	47
SONUÇ.....	51
BİBLİYOGRAFYA.....	54

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
b. : İbn
Bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
(r.a.) : Radıyallahu anh veya anha
s. : Sahife
sa. : Sayı
(s.a.v.) : Sallallahu aleyhi ve sellem
Thk. : Tahkik eden
Ty : Tarih Yok
Vs. : Ve saire

ÖNSÖZ

Allah Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirirken periyodik kurallar bütünü olarak indirmemiştir. Şayet Kur'ân, bir bütün olarak bir defada nazil olsaydı insanların Kur'an ayetlerini hazmedip hayatına uygulaması zorlaşır. Kur'an'ın insanların ihtiyaçlarına cevap olabilmesi, nazil olduğu dönemden sonraki dönemlere de hitap edebilmesi ve geçerliliğini koruyabilmesi için insanların idrakine yaklaştırılarak yaşantılara muvafık bir tarzda insanların ihtiyaçları hasıl oldukça ve peyderpey, ayet ayet nazil olmasıyla mümkün olmuştur.

Sahabeler bir konu hakkında çıkmaza girdiği anda soluğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında alıp konuyu ona arz ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisi konu hakkında bir malumata sahipse o konu hakkındaki açıklamayı onlara yapıyordu. Konu hakkında kendisinin de bir malumatı yoksa Allah'tan vahiy bekliyordu. Vahiy inzal olunca konu hakkında hem Hz. Peygamber (s.a.v.) bilgi ediniyor hem de bunu sahabeye anlatıp onları da bizzat yaşayarak bilgilendiriyordu.

İşte burada ayetler kadar nüzûl sebebinin de önemi ortaya çıkmaktadır. Nüzûl sebebinin önemi sahabe ve tabiînden sonraki dönemlerde daha da artmıştır. Hatta birçok müfessire göre bir ayetin anlamının kavranabilmesi teşri hikmetinin anlaşılabilmesi ancak ayetin nüzûl sebebinin bilinmesi ile mümkündür. Burada önem kazanan konu ise nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerdir. Sahabe zamanında bizzat sahabenin kendisi ayetin nüzûl sebebine şahit oluyor ve ayetin anlamını en iyi şekilde idrak edebilme şansını yakalıyordu. Tabiîn ise sahabeye yetişmesinden dolayı bir avantaja sahipti. Peki ya sonrakiler? İşte sonrakiler için de ayet kadar ayetin hangi makamda ve hangi konuda nazil olduğu önemli idi. Bunun için de nüzûl sebebi ve nüzûl sebebi ile ilgili rivayetler büyük önem arz etmektedir.

Bu konuyu en iyi şekilde irdeleyen ve nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerin çoğunu okuyucuya sunan en önemli eserlerden birisi İmadüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr'in "*Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azim*" adlı eseridir.

İbn Kesîr'in "*Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azim*" adlı eserinde nüzûl sebepleri ile ilgili değerlendirmesini tespit sadedinde çalışmamızın "Giriş" kısmında; esbâb-ı nüzûlün tanımı, önemi, siğaları, esbâb-ı nüzûlün tarihselliği, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerin tespiti, İbn Kesîr'in ilmî şahsiyeti, hayatı, eserleri ve özellikle söz konusu tefsiri üzerinde durduk.

Birinci bölümde İbn Kesîr'in nüzûl sebebi rivayetlerini takdim tarzlarını ve bu rivayetlerle ilgili isnatları ortaya koymaya çalıştık. Bu rivayetleri aktarırken müellifin kullandığı tabirleri ve lafızları irdeleyip örnekler verdik. Rivayetlerde isnat konusunda, isnatların kimlere ve hangi eserlere dayandırıldığını örnekler vererek izah ettik.

İkinci Bölümde İbn Kesîr Tefsirindeki nüzûl sebebi kaynakları ve İbn Kesîr'in rivayetleri kabul ve terkinde esas aldığı ölçüler üzerinde durduk. rivayetlerde isnat konusunu, isnatların kimlere ve hangi eserlere dayandırıldığını örnekler vererek izah ettik.

Bu çalışmam sırasında bana çok emeği geçen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hikmet Akdemir başta olmak üzere çalışmamızın daha verimli olması için bize zaman ayıran sayın hocalarım Prof. Dr. Musa Kâzım Yılmaz, Prof. Dr. Adnan Demircan, diğer tüm hocalarıma ve dostlarıma şükranlarımı arz etmeyi bir borç bilirim.

18.09.2007

Şanlıurfa

İsmail CANBEK

GİRİŞ

ESBÂB-I NÜZÛL VE İBN KESİR

A. Esbâb-ı Nüzûl

1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Tanımı

'İniş sebebi, inme sebebi' anlamına gelen bu terkip ile tefsir ve Kur'ân ilimlerinde Kur'ân âyet veya sûrelerinin Allah katından veya Levh-i mahfuzdan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iniş sebep veya sebepleri kastedilmektedir.

Başka bir deyişle; nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulan bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü teybîn etmek üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye sebep-i nüzûl denir.¹

Ca'berî, esbâb-ı nüzûl konusunda der ki: "Kur'an'ın nazil oluşu iki kısımdır. Birncisi, Kur'an'ın çoğunluğunu oluşturan, herhangi bir sebebe bağlı olmadan doğrudan (ibtidaen) âyetin nazil olması. İkincisi ise, âyetin bir soru veya olayın akabinde nazil oluşudur." ² Bu çalışmamızda bizim üzerinde duracağımız kısım bu ikinci kısım olacaktır.

Âlimler, nüzûl sebepleriyle ilgili pek çok bağımsız eser meydana getirmişlerdir. Bu konuda ilk müstakil eser veren kişi, Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medinî'dir. Bu alanda en çok şöhret yapmış olan eser ise, Vâhidî'nin "Esbâbu'n-Nüzûl" isimli eseridir.³

Hız. Peygamber (s.a.v.) zamanında bazı olaylardan sonra bu olaylar ile ilgili olarak bazı âyetler inmiştir. Yaşanan bu olaylar âyetin inişine sebep teşkil etmiştir. Daha sonraki zamanlarda bu âyetlerin gerçek manasını yitirmeyip nazil olduğu ilk günkü anlamını koruyabilmesini sağlayan da, âyetin inişine sebep olan bu olaylardır.

Zerkanî, esbâb-ı nüzûlü şöyle tanımlamıştır: Nüzul sebebi, bir olayın meydana geldiği günlerde, bir âyetin veya birkaç âyetin o olaydan bahsederek,

¹ Serinsu, Ahmed Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, s. 68.

² Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, I, 38.

³ Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, I, 38.

veya o olayın hükmünü beyan ederek nazil olduğu durumdur. Bu da ya Kur'an âyetlerinin nazil olduğu dönemde meydana gelen bir olay ya da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulan bir sorudan ibarettir.⁴

‘Âyetlerin nüzûl sebepleri, ancak bu olaylara şahit olmuş kimselerden yani sahâbeden nakledilen sahih rivayetlerle tespit edilir. İctihâd ile nüzûl sebebini bilmek mümkün değildir. Hadis kitaplarının tefsirle ilgili bâplarının büyük çoğunluğunda nüzûl sebepleri kaydedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında, tefsirinde ve âyetlerinden ihtiyaç duyulan hükümlerin çıkarılmasında onların iniş sebeplerini bilmenin faydası ve rolü hemen her alim tarafından tartışılmaz bir beyyine haline gelmiştir. Âyetlerden çıkarılacak hükümlerin genelliğinin nüzul sebepleri ile sınırlandırılıp sınırlandırılmıyacağı her ne kadar usulcüler arasında ihtilafı ise de en azından Kur'an hükümlerinin hikmetlerinin onlarla bilinebilmesi de küçümsenecek bir fayda değildir. Hele hele insan oğlunun hemen her konuyu aklına danıştığı, herhangi bir konunun doğru ve yanlışlığına genellikle onu akıl ölçülerine vurarak karar verdiği düşünülürse teşriin hikmetini bilmenin faydası ve önemi elbette küçümsenemez. Buna binaen esbâb-ı nüzûle dair bilgiler hep sahâbeden nakledilen bilgiler olup ister mücerred bir hadisenin anlatılması olsun, ister nüzûl sebebi olduğu açığa çıkmış olsun, bizim için tefsirde vazgeçilmesi mümkün olmayan bilgilerdir. Ancak bunlarla tefsirin sınırlandırılması doğru mudur, değil midir? Bunda ulemanın da ihtilâfı vardır. Cumhur bu bilgilerle Kur'an âyetlerinin anlamlarının sınırlandırılmayacağı görüşüne daha yakındır.

İslâmî ilimler tarihi boyunca bu bilgiler dağınık olarak tefsirlerde yer alırken bazı âlimlerin de sırf bu konuya tahsis edilmiş eserler kaleme aldıklarını görüyoruz.

Kur'an-ı Kerim'in ahlak ve hüküm bildiren âyetlerinin büyük bir bölümü esbâb-ı nüzûl dediğimiz bazı sebeplere binaen nazil olmuştur. Alimler yaklaşık beşyüz âyetin bu şekilde iniş sebeplerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ancak bu sayıda tam bir icma yoktur. Kur'an'daki geçmiş milletlerden, cennet ve cehennemden bahseden âyetlerin çoğunun ise nüzûlüne vesile sayılabilecek özel bir sebepleri yoktur. Bu âyetlerin iniş sebeplerini herhangi bir olayda değil

⁴ Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I, 108.

doğrudan doğruya bu âyetlerin kendi içerik ve manalarında aramak lazımdır. Bizim için önemli olan kısım birinci yani bir sebebe binaen nazil olan kısımdır. Çünkü bu âyetler insanların ihtiyaçlarının hasıl olduğu zamanda nazil olmuşlardır. Bu âyetlerin manası ve hükümleri itibarı ile tam olarak anlaşılabilmesi için de sebep-i nüzûlünün bilinmesi gerekir.

Bir olayın nüzûl sebebi olarak kabul edilebilmesi için olayın nakledildiği rivayette hadis usûlü açısından aranan şartların yanında olayın Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında meydana geldiğinin tespit edilmiş olması ve ilgili âyet veya sûrenin içeriği ile alakasının bulunması gerekir. Şu rivayette zikredilen olay esbâb-ı nüzûl için bir örnek olarak takdim edilebilir: Ashaptan âmâ bir zât olan İbn Ümmü Mektûm bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek ondan ısrarla kendisini irşat etmesini istemişti. Hz. Peygamber (s.a.v.), o sırada müşriklerin ileri gelenlerinin bazılarına İslâmı tebliğ ile meşgul olduğundan ona ilgi göstermeyip ondan yüz çevirmişti. Bu olay üzerine Abese Sûresi'nin ilk âyetleri nazil olmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu davranışının Allah katında makbul bir davranış olmadığı bildirilmiştir.⁵

2.Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Önemi

Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân âyetlerinin anlamının kavranmasını sağlayan en önemli kaynaklardan biridir. Kur'ân âyetlerini sadece meal bazında anlamaya çalıştığımızda yanlış yapmış oluruz. Âyetin hangi makamda, cereyan eden hangi olay sonrasında nazil olduğunu bilmek onu daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

İlk müfessirler âyetin tefsirine nüzûl sebebini zikrederek başlamayı gelenek haline getirmişlerdi. Rivayetlerin çokluğu sebebiyle âyetin muhtevasına uygun gördükleri rivayetleri naklediyorlardı.⁶

Kur'ân ilimlerinden biri olarak esbâb-ı nüzûl ilmi, İslamiyet'in ilk dönemlerinden bu yana Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında önemli bir ilim olarak mütalaa edilmiştir.⁷

Nüzûl sebebini bilmenin tefsir ilminde büyük önemi vardır. Nüzûl sebebini bilmek, âyeti doğru anlamayı kolaylaştırır. Çünkü sebebi bilmek, müsebbebi

⁵ Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, XI, 360

⁶ Serinsu, Ahmed Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, s. 73.

⁷ Serinsu, Ahmed Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, s. 58.

(sebebe bağılı olan şeyi) bilmeyi sağlar. Bunun içindir ki: “Kişinin hangi niyetle yemin ettiği bilinmediği zaman, yemininin sebebine ve o yemini meydana getiren hadiseye bakılır.” şeklindeki görüş, bu konuda fukahaya ait görüşlerin en doğru olanıdır.⁸

Bir âyetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek, âyetin ilahî maksada uygun şekilde yorumlanması, fikhî hükümlerin çıkarılması, teşri’ hikmetinin kavranması, mübhematın, âyet ve sûreler arasındaki tenasübün bilinmesi, âyette hasır veya tahsis bulunup bulunmadığının anlaşılması bakımından önem arzeder. Bundan dolayı konuya ilk dönemlerden itibaren ilgi gösterilmiş, hatta sahabenin ve onlardan sonra gelen ilk nesillerin Kur’an’ı özellikle esbâb-ı nüzûl ile tefsir etmeleri sebebiyle bazı alimler, tefsir ilminin başlangıçta esbâb-ı nüzûlü bilmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte bu özel durum ve sebebin de Kur’an-ı Kerim’in bütünlüğü ve genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir.⁹

Sahabe ve Tabiîn dönemlerinde sebep-i nüzûl ilminin müstakil olarak ele alındığı ve Kur’ân’ı anlama gayreti içine girenlerin mutlaka bilmesi gereken bir ilim olarak zikredildiği görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in nüzûlüne şahitlik etmiş olmalarını daima ön plana çıkaran sahabe, esbâb-ı nüzûlü çok kullanmaktadır. Bu durum gâyet tabiidir. Çünkü sahabenin ilmî gayretlerinin temel hareket noktası Kur’ân-ı Kerim’i anlamak ve yaşamak olduğu şüphesizdir. Ancak sahabe her âyetin nüzûl sebebini bilmek iddiasında olmamıştır. Bilgin sahabilerin, her âyeti tefsir edebilme gibi bir iddiaları da olmamıştır. Çünkü sahabelerin nüzûl sebebi ve âyetlerin tefsiri hakkında kendilerine sorulan bazı sorulara ‘bilmiyorum’ cevabını verdikleri de görülmüştür.¹⁰

Esbâb-ı nüzûl rivayetleri, tarihî veriler içerisinde yer alması gereken rivayetler gibi görünse de, Kur’an’ın Müslümanlar için hayatın vazgeçilmez kaynağı olması, tarih boyunca bu rivayetleri de değerli kılmıştır. Bunun için de müslümanlar bu rivayetlerin açıklığa kavuşması için sürekli bir gayret içinde olmuşlardır. Esbâb-ı nüzûl rivayetlerine sadece tarihî açıdan bakan bazı müfessirler ise esbâb-ı nüzûlün tarihî değerinin, dinî değerinin önünde olduğunu

⁸ İbn Teymiye, *Tefsir usûlüne Giriş*, Çev. Yusuf Işıcık, s. 48.

⁹ Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, DİA, XI, 361.

¹⁰ Serinsu, *Ahmed Nedim, Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*, s. 58,59.

vurgulamışlardır.¹¹ Ancak buna rağmen müfessirleri esbâb-ı nüzûl rivayetlerini, âyetlerin anlamlarını anlamaya sevkeden doğal bir zemin var. Aynı zamanda müfessirleri, bu zemini araştırmaya sevkeden bir güç vardır. İşte bu güç de Kur'an'ı daha iyi kavrama merakıdır.

“Suyuti’ye göre de esbâb-ı nüzûlün bilinmesinin Kur'an âyetlerini anlama açısından çok faydaları vardır. ‘Tarihsel mecrada cereyan eden olayların bilinmesinin bir faydası yoktur.’ diyenler hata etmiş olurlar. Ayrıca Kur'an'ın manasına vakıf olmak veya Kur'an'daki müşkil ifadelerin izalesini sağlamak açısından da esbâb-ı nüzûlü bilmenin faydaları vardır. Bu konuda Vahidi şöyle der: ‘Bir âyetin kıssasına vakıf olmadan ve o âyetin nüzûl sebebini bilmeden kişinin o âyetin tefsirini yapabilmesi mümkün değildir.’ Bu bağlamda İbn Dakîk el-‘İd de: ‘Kur'an'ın manasının anlaşılmasında nüzûl sebebini bilmesi kuvvetli bir tarihtir.’ der. İbn Kesîr’in hocası İbn Teymiye de: ‘Nüzûl sebebini bilmesi, Kur'an âyetlerinin anlaşılması üzerinde belirleyici bir nitelik taşır.’ der. Daha önce yaşayan Müslüman âlimler için de bir âyetin nüzûl sebebine vakıf olunmadan o âyetin anlamını bilmek son derece müşkildi. Esbâb-ı nüzûl konusuna vakıf olma hususunda Vahidî şöyle der: ‘Kur'an-ı Kerim âyetlerinin nüzûl sebebi hakkında ancak âyetin inişine şahit olan kimselerden bir rivayet duyan ve onun nüzûl sebebine vakıf olan veya o âyetin nüzûl sebebini araştırarak onun ilmine ulaşan kimseler konuşabilir.’ Muhammed b. Sîrîn şöyle der: “Ben Ebu Ubeyde’ye Kur'an'dan bir âyet sordum. O da ‘Allah’tan kork, hakkında bilgin olmayan konu için bir şey söyleyemem de.’ dedi ve daha sonra o âyetin niçin nazil olduğunu bilen kimselerin yanına gitti.”¹²

3. Esbâb-ı Nüzûlü Bildiren Lafızlar

Nüzûl sebeplerini açıkça bildiren bazı kalıplar vardır. Bazıları da ancak bir araştırma veya rivayeti inceleme sonucunda esbâb-ı nüzûl lafızlarından olduğu anlaşılabilir niteliktedir.

Nüzûl sebeplerini açıkça bildiren lafızları şu şekilde sıralayabiliriz: ‘Bu âyetin nüzûl sebebi şudur’ (سبب نزول هذه الآية), ‘...Cevap olarak nazil oldu’ (جوابا)

¹¹ Türcan, Selim, “Tefsir Tarihçiliği Bağlamında Klasik Esbab-ı Nüzûl Yaklaşımının Değerlendirilmesi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, c. II, sa. I, s. 120.

¹² Suyuti, *Esbâb-ı nüzûl*, s. 3.

(... نزلت), Allah Teâlâ bu âyeti indirdi:..(أنزل الله تعالى هذه الآية), ‘...Hadisesi vuku buldu bunun üzerine âyet nazil oldu’ (حدث كذا فنزلت هذه الآية), ‘Hz. Peygamber’e falan konuda bir soru yöneltildi, bunun üzerine şu âyet nazil oldu’ (سئل عن رسول الله أنزلت هذه الآية)

Bir rivayet veya müfessirlerin görüşleri aktarıldığında kullanılan ‘Âyetin nüzûl sebebi konusunda’ (في سبب نزول هذه الآية...) tabiri ; ‘...İndi veya indirildi’ (أنزل ,نزل) tabiri ya da ‘bu âyette kastedilenler’ gibi tabirler, âyet ya da sûrelerin tefsirleri ile ilgili tabirlerdir. ‘Bu âyet, bu konu hakkında nazil oldu’ (نزل في...) tabiri ise sebep-i nüzûl ile ilgili olabileceği gibi tefsirle de ilgili olabilir.

Selefin “Bu âyet şu hususta inmiştir.” şeklindeki sözleri de bir çok kez tefsir tarzında olabilmektedir. Bilhassa tefsirlerde kişi adları verilerek geçen nüzul sebepleriyle ilgili sözler böyledir.¹³

4. Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerinin Tespiti

Tefsîr alimleri nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetlerin sıhhatini tespit etmekte oldukça titiz davranmışlardır. Öncelikle esbâb-ı nüzûl, tamamen rivayetle ilgili bir disiplin olduğu için hadis usûlünde hadislerin sıhhatı bağlamında aranan genel şartlar, esbâb-ı nüzûl için de geçerlidir. Zira herhangi bir âyetin nüzûl sebebi, daha önce de zikrettiğimiz gibi âyetin iniş hadisesine şahit olmuş ve buna sebep olan durumu tespit etmiş bir sahabinin rivayetiyle bilinebilir. Bunun için müfessirler, sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlâl ve icthad gibi yöntemlerle nüzûl sebepleri aramaya kalkışmayı doğru bulmamışlardır.¹⁴

Nüzûl sebeplerine dair rivayetlerin muteber sayılabilmesi için bunların muttasıl bir senetle Hz. Peygamber’e isnat edilmesi gerekir. Bu da söz konusu haberin ya doğrudan doğruya sahabilerden veya onlardan bizzat duyma ve işitme (sema) yoluyla haberi alan tabîîlerden rivayet edilmesiyle gerçekleşir. Eğer bir âyetin nüzûlüne şahit olan sahabi, olayı anlatırken kaynak olarak kendini göstermişse bu haber kabul edilir. Rivayet, tabîî vasıtasıyla geliyor ve bir sahabiye nisbet ediliyorsa bu da sahih sayılır. Ayrıca sebep-i nüzûle ait bir haberin senedinde onu rivayet eden sahabinin ismi zikredilmemişse, mürsel hadis diye adlandırılan bu rivayetin muteber sayılabilmesi için bunun ya Mücahid b. Cebr,

¹³ İbn Teymiye, s. 45.

¹⁴ Vahidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 7. Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, XI, 360.

İkrime, Said b. Cübeyr gibi sahabeden hadis rivayet etmekle tanınan müfessir imamlardan birinin rivayeti olması veya başka bir mürsel rivâyetle takviye edilmesi gerekir.¹⁵

Bir âyetin nüzûl sebebi hakkında birden fazla rivayetin bulunması halinde önce bu rivayetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınır. Sahih rivayetin birden fazla olması durumunda ravinin olayı bizzat görmesi veya rivayetin daha sahih bir yolla gelmesi gibi hususlar tercih sebebi sayılır. Bu şekilde tercihe elverişli bir sebebin de tespit edilememesi halinde anlatılan olayların zaman bakımından birbirine yakın olmaları şartıyla rivayetlerin cem ve telifi yoluna gidilerek âyetin her iki olaydan sonra ve ikisiyle ilgili olarak nazil olduğu kabul edilir. Bu da mümkün değilse söz konusu âyetin ayrı ayrı zamanlarda meydana gelen olaylardan sonra mükerrer olarak indiğine hükmedilir.¹⁶

5. Esbâb-ı Nüzûlün Tarihselliği

Esbab-ı nüzûl kavramı günümüzde ortaya çıkan bir kavram değildir. Esbab-ı nüzûl konusuyla ilgili diyalogların yaşandığı rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanına dayanmaktadır. Zira Resûlullah (s.a.v.) döneminde de Kur'an âyetlerinin nüzûl sebebiyle ilgili bazı ihtilaflar yaşanmıştır. Örneğin ilerde alimlerin ihtilaf ettikleri rivayetler arasında zikredeceğimiz Âl-i İmrân Sûresi 3/110. âyetin İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Mekke'den Medine'ye hicret edenler hakkında nazil olduğu söylenmektedir. İbn Kesîr'in de aralarında bulunduğu bir grup müfessirin dayandığı başka bir rivayete göre ise bu âyet, Mekke'den Medine'ye hicret edenler hakkında değil, bütün Müslümanlar hakkında nazil olmuştur.

Esbâb-ı nüzûl, Kur'an-ı Kerim'in nüzûl ortamına ait gerçekliğini, o dönemde yaşamış Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabından ve onların davranışları sonucu meydana gelen olaylardan almaktadır. Nüzûl ortamına ait bu gerçekliğin zaman mekan içinde meydana gelmiş, sahih rivayetle bize ulaşmış müsned-merfu haberler olması hasebiyle tartışılmaz bir nesneliliği vardır. Bu açıdan baktığımızda esbâb-ı nüzûlü tarihsel olanın mevcudiyeti, tarihsel olanın niteliği olarak

¹⁵ Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, XI, 360.

¹⁶ Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, XI, 361.

anlayabiliriz. Yani Kur'an âyetlerini nüzûl ortamında ne gibi olaylar olmuş, sorular sorulmuş veya nasıl olmuş da bu âyet veya âyetler nazil olmuş sorularının karşılığı olarak algılayabiliriz.¹⁷

“Âyetlerin ya da sûrelerin nüzûl zamanlarını tespit etmek, nüzûl dönemine ilişkin bilgi birikimimiz açısından önemli konulardan biridir. Sûre veya âyetlerin nüzûl zamanına ilişkin tespitler, tarih boyunca müslümanlar tarafından, teşrîdeki tedriciliğin gösterilmesinde, nasih-mensuhun tayininde, (bazı alimlere göre) tahsis konusunda ve önemli derecede nüzûl dönemine ilişkin tarihî bilgilere güven sağlarken, sûre geleneğinde kullanılagelmıştır. Her şeyden önce rivayet birikimimizde âyetlerin nazil oldukları zamana dair göz ardı edilemeyecek derecede bilgi bulunduğunu kabullenmemiz gerekir. Mekkî-Medenî, ilk inen ve son inen âyet ve sûreler gibi genel başlıklar altında yaklaşık tarihlendirmeler olduğu gibi rivayet birikiminde noktasal tarih ve mekan tespitlerine de rastlamak mümkündür. Örneğin; Mâide Sûresi 5/3. âyetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veda haccında indiğini söyleyen rivayet bu şekildedir. Diğer taraftan Kur'an ilimleri içerisinde, birçok âyetle ilgili olarak çok ayrıntılı mekan ve dolayısıyla zaman tespitini içeren hadarî-seferî, neharî-leylî, sayfî-şitaî, firaşî-nevmî, aradî-semaî gibi konu başlıkları belirlenmiştir. Söz konusu birikim içerisinde özellikle esbâb-ı nüzûl rivayetleri, ilgili olduğu âyetlere dair göz ardı edilemeyecek ölçüde tarihlendirme imkanı sunar.”¹⁸

Esbab-ı nüzûl bağlamında tarihsellikten bahsettiğimiz zaman sûre ve âyetleri, nazil oldukları zaman ve sebeplerle tahdit etmek yanlış olur. Çünkü âyetler her ne kadar belli bir sebebe binaen nazil olmuşlarsa da hükümleri itibariyle nazil oldukları dönemden sonraki zamanlar için de geçerlidirler.

Nitekim A. Nedim Serinsu, Esbab-ı nüzûlün tarihselliği konusunda şunları söyler: “Esbab-ı nüzûlün tarihselliği hakkında zamana bağlılık, gelip geçicilik tanımı doğru olmaz. Eğer esbab-ı nüzûl kıssaları, sadece bu kıssaların cereyan edişlerine dair ayrıntılar ve hadiselerin kahramanları bağlamında ele alınacak

¹⁷ Serinsu, A. Nedim, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzûl*, s. 65.

¹⁸ Türcan, “Tefsir Tarihçiliği Bağlamında Klasik Esbab-ı Nüzûl Yaklaşımının Değerlendirilmesi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, c. II, sa. I, s. 135; Zerküşî, *el-Burhan*, I, 239; Suyutî, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, I, 11; Taberî, *Câmi'u'l-Beyan fi Te'vili Ayi'l-Kur'an*, IV, 418; İbn Kesir, *el-Bidaye*, V, 104; Suyutî, *el-İtkan*, I, 24.

olursa esbab-ı nüzûle yaklaşım bu çerçevede kilitlenmiş olur. Esbab-ı nüzûl kıssalarının, Kur'an mesajının şahsına münhasır insanî biçimleri olduğu göz ardı edilir.”¹⁹

Kanaatimizce Serinsu'nun bu tespitleri doğrudur. Şâyet bunun aksi söylenirse, başka bir deyişle âyetler, nazil oldukları zaman , mekân ve sebeplerle tahdit edilirse, o zaman Kur'ân'ın evrenselliği diye bir şey kalmayacaktır. Oysa Kur'ân bütün insanlığa gönderilmiştir.²⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.) son Peygamber²¹ olduğuna göre kıyamete kadar başka bir ilahî kitap gönderilmeyecektir. Dolayısıyla Kur'ân kıyamete kadargelecek tüm dünya coğrafyasındaki insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönderilmiştir. Öyleyse o evrenseldir.

B. İbn Kesîr'in Hayatı ve Eserleri

1. İbn Kesîr'in Hayatı

İmadüddin Ebu'l- Fida İsmail b. el-Hatib Şihabüddin Ebû Hafs Ömer b. Kesîr el-Kuraşî eş-Şafi'î,²² Şam civarında, Basra'nın Müceydilü'l-Karye köyünde 701/1301'de dünyaya geldi.²³ Doğum tarihi hakkında 700/1300 senesi veya pek az zaman sonrasına dair rivayetler mevcuttur.²⁴ Fakat bazı kaynaklarda onun 705 senesinde doğduğu zikredilmektedir. Babası köyünün hatibi idi.²⁵ İbn Kesîr, fakih, hatip, şair ve edip olan babası öldüğünde (Cemaziyel evvel 703/Aralık 1303) kendisinin üç yaşlarında olduğunu söyler. İbn Kesîr, 707 (1303–1304) senesinde ailesiyle beraber Şam'a göç etti. Şam'a göç ettiğinde 7 yaşında idi.²⁶ Ağabeyi Abdülvahhab korumasına aldı. İlk fıkıh derslerini ondan tahsil etti. 711 (1311-1312)' de Kur'an'ı ezberledi. Daha sonra, Burhanüddin el-Fezarî (ö. 729/1329),

¹⁹ Serinsu, A. Nedim, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzûl*, s. 65.

²⁰ En'âm 6/19; Sebe' 34/28.

²¹ Ahzâb 33/40.

²² İbn Tağrıberdî, *Nücumü'z-Zahire fî Müluki'l-Mısre ve'l Kahire*, el-Mektebetü's- Şamile, el-İsdatü's-Sani, III, 227.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, el-Mektebetü's- Şamile, el-İsdatü's-Sani, XIV, 37.

²⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 242; İbn Hacer *İnbai'l-Ğumür bi-ebnai'l-Ümür*, I, 12.

²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 184.

²⁶ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 242.

Kemalüddin b. Kadi (Şahba) Şühbe'den (ö. 726/1326) fıkıh öğrendi.²⁷

Daha sonra Kasım b. Asakir (ö. 723/1323), İshak el-Amidî (ö. 725/1325) Muhammed b. Zirad, İbnu'r-Radi ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi alimlerden ders aldı. Kısa zamanda hadis, fıkıh, tarih ve tefsir sahalarında yazdığı eserler sağlığında insanlar arasında dolaşmaya başladı. Bir süre sonra hafız Cemaledin el-Mizzî'ye (ö. 742/1341) mülazemet etti ve nihâyet onun kızı ile evlenerek damadı oldu.²⁸

Genç yaşta yazdığı 'Ahkamü't Tenbih' adlı eserini hocası Burhaneddin el-Fezari'ye arzedip onun takdirini kazandı. Usul-i Fıkha dair Muhtasaru İbni'l Hacib'i Şemseddin Mahmud b. Abdurrahman el-İsfehâni'ye okuyup icazet aldı.²⁹ Ayrıca Şerafeddin İsa el-Makdisî Bahaeddin b. Asakir, Şemseddin Muhammed b. Muhammed eş-Şirazî, İshak b. Yahya el-Amidî, Muhammed b. Ahmed b. Zerrad, İbnü's Şihne el-Haccar, Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Makdisî ve Yusuf b. Abdurrahman el Mizzî'den hadis ve tarih; Muhammed b. Şerafeddin el-Ba'lebekkî'den kıraat; Takıyuddin ibn Teymiyye'den kelam ve fıkıh dersleri aldı. Bu hocaları arasından daha çok Burhaneddin el-Fezarî, kayınpederi Yusuf el-Mizzî, Zehebî ve İbn Teymiyye'den etkilendi. Bunların dışında Şemseddin el-İsfehânî, Ebu'l Feth ed-Debbusî, Ali b. Ömer el-Vanî, Yusuf el-Hutenî, Ebû Musa el-Karafî ve İbn Devalibî el-Bağdadî icazet aldığı hocalarından bazılarıdır.³⁰

İbn Kesîr, öğrenimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat alimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi olarak çeşitli görevlerde bulundu. 11 Cemazilevvel 736'da (27 Aralık 1335) Dımaşk'ta bir Şafiî medresesi olan Necibiye Mederesesi'nde ders vermeye başladı ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. 16 Muharrem 746'da (19 Mayıs 1345) Bahaeddin Mercanî'nin yaptırdığı Mizze Camii'nde hatip olarak görevlendirildi. Ayrıca Hz. Ebubekr, Ömer ve Osman'a küfreden ve Emeviyye Camii'nde Sünnîlerle birlikte namaz kılmayı reddeden bir kişinin idamına karar veren mahkeme heyeti arasında görevlendirilen heyet üyelerinden biri de İbn Kesîr idi. İbn Kesîr, 741 Şevvali sonunda (Nisan 1341) uluhiyet iddiasında bulunan Osman ed-Dekkakî'nin

²⁷ Özeydın, Abdülkerim, *İbn Kesîr*, DİA, XX, 132. Krş. İbn Hacer, I, 12.

²⁸ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 242. İbn Hacer, I, 12.

²⁹ İbn Hacer, I, 12.

³⁰ Özeydın, "İbn kesîr", DİA, XX, 132.

yargılandığı Darüssaâde'deki Darüladl'de de üye olarak görev yaptı. 762'de isyan ettiği için azledilen Dımaşk Valisi Baytemür Şaban 766'da (Nisan-Mayıs 1365) Dımaşk'a gelince Sahih-i Buhari'nin ezbere okunması görevi de İbn Kesîr'e verildi. Zaman zaman çeşitli yerlere askerî seferler yapılması için kendisinden fetva istendi. Dımaşk Valisi Emir Mencek'in kendisinden Kıbrıs'a askerî tedbir için fetva istemesi üzerine 'el- İctihad fi Talebi'l-Cihad' adlı eserini yazdı.³¹

Yönetim aleyhindeki her türlü isyana karşı olan İbn Kesîr, Memlûk Devleti ile olduğu kadar halk ve ulema ile de iyi ilişkiler içinde idi. Her konuda ılımlı tavır takınmıştı. Halife Mu'tezid Billah, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki hadisleri güzel yorumlamasından dolayı kendisini makamında kabul edip kutladı.³²

Şam civarında doğan, orada yetişen ve büyük bir üne kavuşmuş olan müellifimiz, zamanında İslamî ilimler alanında iyi bir mevki sahibi idi. Onun ilminin genişliğini devrindeki alimler ve talebeleri de zikrederler. ez-Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: 'O, imam, müfti, sağlam bir muhaddis, alim, mütefennin bir fakih, nakilci bir müfessir idi. Onun faydalı tasnifleri vardır.' demektedir.³³ İbn Hacer de şöyle der: "O, hadislerin rical ve metinlerini tetkik ile meşgul oldu. Pek çok faydalı şeyler hazırladı. Sağlığında eserleri yayıldı. Ölümünden sonra da insanlar onlardan istifade ettiler. Âli ve nâzil isnatları temyiz hususunda muhaddislerin yolundan ayrıldı. Fakat o muhaddis fakihlerdendi."³⁴

"Suyutî de onun hakkında "O, hadis ilminde, hadislerin sahihini sahih olmayanından ayıran bir müellif idi. Cerh ve ta'dilde, rical ilminde bir temel idi. Âli ve nâzil isnatlara ve bunun gibilere gelince, bu hususta mühim esaslardan olmayan bazı fazlalıklar yapmıştı." demektedir. İbn Tağrıberdi ise şunları söyler: "O, daima çalıştı yazdı. Fıkıhta, tefsirde, hadiste alim oldu. Cem' etti, tasnif etti, ders verdi, tahdis etti, telif etti. Onun tefsir, hadis, tarih, fıkıh ve diğer ilimlere büyük bir vükufu vardır. Ölünceye kadar ders ve fetva verdi."³⁵ Talebesi İbn Hiccî hocası hakkında şöyle der: "O, hadis metinleri açısından tanıdığım en hafız kimse,

³¹ Özeydın., "İbn kesîr", DİA, XX, 132.

³² Özeydın., "İbn kesîr", DİA, XX, 132. Krş. İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n Nihaye, XIV, 282.

³³ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 243.

³⁴ Cerrahoğlu, II, 184.

³⁵ İbn Tağrıberdî, I, 9.

cerh, rical, sahih ve sakim yönlerinden en alimi idi".³⁶ İbnu'l-İmad da, 'O, eserleri çok, nisanı az, anlayışı iyi bir kimse idi' der."³⁷

"İbn Kesîr, akide yönünden Eş'ari, fıkıh yönünden Şafi'î olmasına rağmen İbn Teymiyye'ye çok bağlanmış, bazı meselelerde ve bilhassa talak meselesinde İbn Teymiyye'nin ictihat ve kanaatine göre fetva vermiş; bu yüzden İbn Teymiyye'nin maruz kaldığı tazyiklere, o da maruz kalmıştı. İbn Kesîr'in, Şeyh İbrahim b. Hafız b. Kayyım ile çekiştiğine dair haberlere de rastlanmaktadır. İbrahim, onun Eş'ari olmasını kerih görmüş, 'Başından ayağına kadar saçın olsa sana kimse inanmaz.' demiştir. Onun, İbn Teymiyye'den aldığı bazı fikirlerini, gençlerin düşüncelerini karıştırdığı ve fitne husule getirebileceği düşüncesi ile, bu fikirlerin alınmaması lazım geldiğine dair haberlere de rastlanmaktadır. Bu gibi endişeler, onların fikirlerinin iyi anlaşılmasından ileri gelmektedir. İslamî ilimlerin tarih, hadis, tefsir gibi yönlerinde şöhrete ulaşan bu zatın, genç yaşlarda eserler yazmaya başladığını; bu eserlerinin sağlığında insanlar tarafından elden ele dolaştırıldığını; öldükten sonra da istifade edilme bakımından değerinden bir şey kaybetmediğini yine talebelerinin sözlerinden anlamaktayız."³⁸

Kendisi suflerden saygıyla bahsetmiş ancak tarikatları reddetmiştir. Şiîliğe karşı sert bir tavır takınmış, eserlerinde israiliyâta yer vermemiştir.³⁹

Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden İbn Kesîr, 26 Şaban 774'te (20 Şubat 1373) Dımaşk'ta vefat etti.⁴⁰ 15 Şaban'da (9 Şubat) öldüğü de rivayet edilir.⁴¹ Vasiyeti gereğince Dımaşk'ta Babünnasr dışındaki Sûfiye Mezarlığına hocası İbn Teymiyye'nin yanına defnedildi.⁴²

"el-Hafizü'l-Muhaddis" unvanı verilen İbn Kesîr'i, Zehebî Tezkiretü'l Hüffaz'ın sonunda kendi yaşadığı dönemin muhaddisleri arasında zikretmiştir.

³⁶ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 242. İbn Hacer, I, 12.

³⁷ Cerrahoğlu, II, 185.

³⁸ Cerrahoğlu, II, 185.

³⁹ Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, 133.

⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 242. Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, 133. İbn Tağrıberdi, XI, 123.

⁴¹ İbn Hacer, I, 12. Krş. Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, 133.

⁴² Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 242. Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, 133.

Hadis ilminin çeşitli alanlarında telif ettiği eserler dolayısıyla kendisinden övgüyle bahsetmiş, ona el-Fakihü'l-Müftû lakabını vermiştir.⁴³

2. Eserleri

İbn Kesîr'in eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Tefsir İlmine Dair Eserleri

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm

Müellifimizin “Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm” adlı tefsiri, me'sûr tefsirlerin en meşhurlarındandır. İbn Cerir et-Taberî'den sonra me'sûr tefsirler arasında en çok itibar edilen ikinci rivayet tefsiridir.⁴⁴ Birçok defa basılan Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm, Hacı Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner tarafından Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁵ İbn Kesîr'in, en meşhur eserlerinden birisi olan Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm, -diğer adıyla Tefsîru İbn Kesîr (İbn Kesîr Tefsiri)- rivayet tefsirleri arasında en makbul ve muteber olanıdır. İbn Kesîr, geniş muhtevalı bu eserini her ne kadar bir rivayet tefsiri olarak telif etmiş olsa da, dirâyeti de ihmal etmemiştir. Eserinde rivayetleri güzel bir sistem içinde tertip eden müellifimiz, sened ve metin tenkidi yönünden gerekli cerh ve ta'dîl değerlendirmelerine de yer vermiştir.⁴⁶ Bu tefsirin, kütüphanelerde yazma nüshaları pek çoktur. 1302, 1307, 1342, 1356 ve 1376 senelerinde müteaddit defalar Mısır'da basılmıştır.⁴⁷

İbn Kesîr, tenkitçi fikre sahip, ihatası geniş, muktedir, itimada şayan bir müfessir olduğunu, tefsirinin her sayfasında ispat etmektedir. Bu tefsir, rivayet tefsirlerinin en sahih olanlarındandır. Tefsirde en güzel yol olan, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yolunu tercih eder. Daha sonra, Hazreti Peygamber'den, sahabe ve tabiilerin ileri gelenlerinden nakillerde bulunur. Bir âyet hakkındaki çeşitli

⁴³ Zehebi, *Tezkiretü'l Hüffaz*, el-Mektebetü's Şamile, el-İsdarü's Sani ,IV, 1508. Özeydın, “İbn Kesîr”, *DİA*, XX, 133.

⁴⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 244.

⁴⁵ Özeydın, “İbn Kesîr”, *DİA*, XX, 133.

⁴⁶ Paksoy, Kadir, İbn Kesir'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, s. 63.

⁴⁷ Cerrahoğlu, II, 185.

görüşleri mukayese eder. Sahih olanlarını illetli olanlarından ayırır. İbn Cerir, Fahrüddin er-Razi veya diğer meşhur müfessirlerden bir söz nakledildiğinde, mücerret taklitle onları kabul etmez, bu hususta doğru olan görüşü tercih eder. Doğru görmediklerini reddedip tenkit eder.⁴⁸

Genel özellikleri itibariyle rivayet tefsiri kategorisinde değerlendirilen Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm, bazı araştırmacılar tarafından bu türdeki eserlerin en başta geleni olmasa da, en sağlıklı ve mükemmellerinden biri olarak nitelendirilir. İbn Kesîr, eserine tefsir yöntemi konusundaki temel yaklaşımlarını ortaya koyan kısa ve özlü bir girişle başlamıştır.⁴⁹

Zehebî onun tefsir metodu hakkında hakkında şu tespitlerde bulunur: İbn Kesîr, tefsirinin mukaddimesinde izlediği yolu ve metodu uzunca açıklamıştır. Kur'an'a ve onun tefsirine taalluk eden bütün konuları orada arz etmiştir. Ancak mukaddimesinde zikrettiği delillerin bir kısmı hocası İbn Teymiye'nin "Tefsir Usûlü Üzerine Mukaddime" adlı eserinde zikredilen delillerdir. Tefsirinde izlediği yöntemi şöyle ifade etmiştir:

"Eğer biri tarafından 'Tefsir yollarının en güzeli nedir?' diye sorulacak olursa, ona verilecek cevap şudur: Bu hususta en güzel yol, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmektir. Bir yerde mücmel olan, diğer yerde başka bir âyetle açıklanmıştır. Şâyet Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmekten aciz kalırsan onu sünnet ile tefsir etmen gerekir. Çünkü hadis, Kur'an'ı açıklayıcı ve izah edicidir. Bu durumda aradığımız âyetin tefsirini ne Kur'an'da ve de hadiste bulamazsak, bu konuda sahabenin sözlerine müracaat ederiz. Çünkü onlar, ilgilendikleri durum ve delilleri müşahedeye, tam anlayış niteliğine, doğru bilgi ve iyi amellere sahip bulunmaları bakımından, bu konuyu daha iyi bilen kimselerdir. Özellikle dört halife, hidâyete eren imamlar, Abdullah b. Mes'ud gibi alimler ve büyükler bu konulara tam olarak hakim olan zevattır."⁵⁰

⁴⁸ Cerrahoğlu, II, 191.

⁴⁹ Okumuş, Mesut, İbn Kesîr Tefsirinde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri, *İslâmî İlimler Dergisi*, c. II, sa. II, s. 143.

⁵⁰ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 244; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Mukaddimetü't Tahkîk), I, 8.

Zehebî şöyle devam eder: Ben İbn Kesîr'in tefsirinde öncelikle âyetleri zikrettiğini daha sonra da bu âyetleri kolay anlaşılır ve icazlı cümlelerle açıkladığını gördüm. Bir âyetin tefsirinin başka bir âyetle mümkün olduğu durumlarda açıklayıcı âyeti zikretmiş, âyetten murad anlaşılıncaya dek âyetler arasında delillendirme yapmıştır. Bundan sonra öncelikle âyetle ilgili olan merfu hadislere yönelmiştir. Hadislerden sonra sahabe sözlerine ondan sonra Tabiûn, Tebeü-t Tabiûn ve selef alimlerinin görüşlerine yer vermiştir.⁵¹

İbn Kesîr'e göre Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin mümkün olmadığı durumlarda sünnete başvurmak gerekir. Çünkü sünnet de sonuçta Kur'an'ın şarihi ve müfessiri konumundadır. Nitekim İmam Şafiî de 'Allah Resûlü'nün hükmettiği her şey, Kur'an'dan anladığından ibarettir.' demiştir. İbn Kesîr, sünnetin şer'î

değeri konusunda İmam Şafiî ve diğer imamların çok sayıda delile dayandıklarını belirtir, ancak mukaddimede bunların ayrıntısına girmeyeceğini ifade eder.⁵² "Bu hususta esas olan Kur'an'ı, Kur'an ile tefsir etmektir. Eğer tefsirini onda bulamazsan, sünnete başvurursun. Nitekim Allah'ın elçisi Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde aralarında şu diyalog geçmiştir:

- Ne ile hükmedersin?
—Allah'ın kitabı ile.
—Şâyet onda bulamazsan?
—Allah'ın elçisinin sünneti ile.
—Şâyet onda da bulamazsan?
—Reyimle içtihatla bulunurum.

Bunun üzerine Allah'ın elçisi Muâz'ın göğsüne vurarak "Allah'ın elçisinin elçisini, Allah elçisini memnun edecek şeye muvaffak kılan Allah'a hamd olsun!" dedi.⁵³

İmam Ebû Cafer b. Cerir, Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediğini rivayet eder: "Kendisinden başka ilah olmayana yemin ederim ki Allah'ın Kitabında inen

⁵¹ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 244.

⁵² İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 7. Okumuş, II, 143.

⁵³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 7.

her âyetin nerede ve kim hakkında indiğini biliyorum. Eğer bilsem ki, Allah'ın Kitabı hakkında benden daha iyi bilen vardır ve ona ulaşmak mümkündür, hemen ona gelir ve onu bulurdum".⁵⁴

İbn Kesîr, sahabe tefsiri konusunda da bazı bilgiler verme ihtiyacı hissetmiştir. Özellikle İbn Abbas ve İbn Mes'ud gibi sahabeden ehl-i kitabın görüşleri ile ilgili hikâyeler nakledildiğini belirterek bu tür israiliyâtın başlı başına bir delil olarak değil ancak şahit ve tasdik (istişhad) amacıyla kullanılabileceğini belirtir.⁵⁵ Ehl-i kitaptan gelen İsrailî haberleri ise 'doğruluğu kesin', 'yalan olduğu kesin', 'sıhhati ve kizbi bilinmeyen' şeklinde üçe ayırarak birinci türdeki haberlerin kabulü, ikinci tür haberlerin reddi, üçüncü haberlerin ise ne tasdik ne de reddedilmesi gerektiğini belirtir. Kur'an'ın müphem bıraktığı bazı tarihi hadiselerle açıklık getirmeye çalışan üçüncü tür haberlerin nakledilmesini dinen caiz saysa da çoğunlukla dinî ve dünyevî açıdan faydasız olduklarını ifade ederek pek de hoş görmez.⁵⁶ Bu görüşünü de Ashab-ı Kehf'in sayısı konusundaki yararsız ihtilaflara değinen bir âyete (Kehf, 18/22) atıfta bulunarak ortaya koyar.⁵⁷ Muhtemelen İbn Kesîr, israiliyâtla ilgili bu görüşlerini hocası İbn Teymiye'den etkilenecek dile getirmiştir. Çünkü İbn Teymiye de israiliyâtın istişhat için nakledilebileceği yoksa itikat için kullanılamayacağını ifade etmektedir.⁵⁸

İbn Kesîr, en iyi tefsir yöntemi sıralamasının son bölümüne imamların çoğuna dayanarak Tabiûn kavillerini koyar. Tabiûn müfessirleri arasında Mücahid, Said b. Cübeyr, İkrime, Ata, Hasan-ı Basrî, Mesruk, Said b. el-Müseyyeb, Ebu'l Aliye, Rebi' b. Enes, Katade başta gelir. Onlardan sonra Tebeü't-Tabiûnin geldiğini belirtir. Bunların bazen bir âyet hakkındaki görüşleri zikredilince lafızlarında bazı zıtlıkların ortaya çıktığı ve ihtilaf izlenimi doğduğunu ama aslında durumun böyle olmadığını ifade eder. İbn Kesîr'e göre aralarında ihtilaf bulunmadığı, hepsinin aynı görüşte icma ettikleri zaman Tabiûn sözlerinin hüccet olduğu konusunda bir anlaşmazlık yoktur. Ancak ihtilafa

⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 8. Taberî, İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (Tefsiru't-Taberî), I, 80.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 22.

⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 33.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 9.

⁵⁸ Okumuş, II, 144.

düşmüşlerse artık bazılarının kavli diğerleri için hüccet sayılmadığı gibi kendilerinden sonra gelenler için de hüccet sayılmaz. Bu durumda Kur'an diline, sünnete yahut bilumum Arap diline veyahut da bu konudaki sahabe kavillerine başvurulur.⁵⁹

İbn Kesîr, mukaddimesinin son kısmını rey ile tefsirin zemmine ayırmıştır. Ona göre sadece reye dayanarak Kur'an'ı tefsir etmek haramdır. Muhammed b. Cerir bu konuda İbn Abbas'tan rivayette bulunarak şöyle demektedir: "Allah'ın elçisi (s.a.s) şöyle buyurdu: Her kim Kur'an hakkında kendi görüşünü beyan eder veya bilmediğini söylerse, o kimse cehennemdeki yerine hazırlansın."⁶⁰ İbn Kesîr, rey ile tefsirin zemmi konusunda çok sayıda rivayet nakleder ve bu rivayetlerin, onların bilmedikleri konuda Kur'an tefsirinde çekingen davrandıklarını gösterdiğini belirtir. İnsanların lügat yönünden ve şerî olarak bildikleri konularda Kur'an'ı tefsir etmelerinde bir zorluk bulunmadığını, nitekim öncekilerin de bildikleri konularda konuşup bilmedikleri hususlarda sustuklarını, dolayısıyla bunun herkes için gerekli olduğunu söyler.⁶¹

Vahidî'ye göre de Kur'an-ı Kerim'in rivayet dışında bir yöntemle tefsiri helal değildir. Tefsir ancak Kur'an'ın âyetlerinin inzâline şahit olan, esbâb-ı nüzûle vakıf olan, ve esbâb-ı nüzûl ilmini araştıran kimselerden gelen rivayetler ve işitilen sözlerle olur.⁶²

İbn Cerir'in, Süheyl -Ebû İmrân el- Cündeb'den rivayet ettiğine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Her kim Kur'an hakkında kendi görüşünü söylerse mutlaka hata etmiş olur'⁶³ Bu konuyla ilgili İbn Cerir, Tefsirinde şunları kaydeder: İbn Ebu Müleyke'den rivayet edildiğine göre İbn Abbas'a bir âyetin tefsiri soruldu. Bu âyetin manası sizden birine sorulsaydı, mutlaka bir şeyler söylemeye kalkıştırdı. Halbuki o, bu âyet hakkında bir şey söylemekten imtina etti, dedi. Diğer taraftan Ebu Ubeyd de İbn Ebi Müleyke'nin

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 10. Okumuş, Mesut, İbn Kesîr Tefsirinde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri, *İslâmî İlimler Dergisi*, c. II, sa. II, s. 145.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 10. Krş. Taberî, I, 77. Cerrahoğlu, II, 196.

⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 11. Okumuş, II, 145.

⁶² Vahidî, s. 7.

⁶³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 11. Krş. Taberî, I, 79.

şöyle dediğini nakletti: Bir adam İbn Abbas'a müddeti bin sene kadar olan gün hakkında soru sordu. İbn Abbas cevap olarak Ona, müddeti elli bin sene uzunluğunda olan gün nedir? dedi. Soru sahibi İbn Abbas'a, ben sana sorumu cevaplandırırısın diye sordum dedi. İbn Abbas Ona, bu günler, Allah'ın kitabında zikrettiği iki gündür, bu iki günün hakikatini Allah bilir, cevabını verdi. Allah'ın Kitabı hakkında bilmediğini söylemekten kaçındı. Keza yine İbn Cerir, Velid b. Müslim'den rivayet ettiğine göre, Talk b. Habib, Cüde b. Abdillah'a gelerek Ona, Kur'an'dan bir âyet hakkında soru sordu. Cüde b. Abdillah cevap olarak 'Sıkılmıyorsun? Eğer Müslüman isen (Allah aşkına) benden uzaklaş veya yanımda oturma!' dedi.⁶⁴

Kanaatimizce bu rivayetler, sahabenin “tefsirini bilmedikleri âyetler konusunda yorum yapmaktan kaçındıklarını” gösterir. Yoksa burivayetlerden yola çıkarak bir genelleme yapmak ve “sahabe rey ile Kur'an'ı tefsir etmemiştir” hükmüne varmak pek isabetli olmaz. Çünkü sahabenin rey ile tefsir yaptığını gösteren rivayetler de vardır. Örneğin Hz Ömer'in 'müellefe-i kulub'a zekattan hisse vermemesi gibibir çok ictihadı onun ilgili âyetleri rey ile tefsir ettiğini göstermektedir.

Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîm üzerine yapılan çalışmaları ise kısaca şöyle sıralayabiliriz:⁶⁵

1) Ahmed Muhammed Şâkir'in (1377/1958) bu tefsir üzerine *'Umdetu't-Tefsîr ani'l-hâfız İbn Kesîr'* adıyla yaptığı bir ihtisar çalışması bulunmaktadır.

2) Muhammed Nesîb er-Rifâî'nin dört ciltlik ihtisar çalışmasının adı ise *'Teyşîru'l-'aliyyi'l-kadîr li'htisâri Tefsîri İbn Kesîr'* dir.

3) Muhammed Kerim Râcih'in iki büyük cilt halinde hazırladığı ihtisar çalışması, *'Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr'* adıyla neşredilmiştir

4) Ali es-Sâbûnî'nin bu tefsir üzerine yaptığı ihtisar çalışması, *'Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr'* adıyla üç cilt halinde yayınlamıştır.

5) Bu tefsiri Türkçe'ye tercüme eden Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, diğer bazı tefsirlerden de ilaveler yaparak *"Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*

⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 13. Krş.Taberî, I, 86.

⁶⁵ Bkz. Paksoy, 63-64.

(*Tefsir-i İbn Kesîr*)” adını verdikleri bir çalışmayı 14 cilt halinde neşretmişlerdir.

6) Abdullaziz el-Hellâvî, bu tefsirin İsrâ sûresine ait ilgili bahisleri “*el-İsrâ ve’l-mi’râc*” adıyla tahlil ederek neşre hazırlamıştır.

7) Eserdeki merfû rivayetlerin alfabetik fihristi, *Yusuf ‘Abdurrahman el-Mar’aşlî, Muhammed Selîm İbrahim ve Cemal Hamdî Zehebî* tarafından hazırlanarak “*Fihrisu ehâdîsi Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm*” adıyla tek cilt halinde neşredilmiştir.

ii. Fezâilu’l-Kur’ân

Kur’an-ı Kerim’in özellikleri, faziletleri ve Kur’an tarihine dair önemli bilgileri ihtiva eder.

b. Tarih ve Tabakat İlmine Dair Eserleri

1. el-Bidâye ve’n-Nihâye.
2. el-Füsûl fî Sîreti’r-Resûl.
3. Sîretü Ebî Bekr es-Sıddîk
4. Sîretü Ömer b. el-Hattab.
5. Sîretü Mengliboğa.
6. Tabakâtü Fukahâ’iş-Şafi’îyye.
7. et-Tekmîl fî Ma’rifeti’s-Sikât ve’z-Zu’afâ’ ve’l-Mecâhîl.

c. Hadis İlmine Dair Eserleri

1. Câmî’u’l-Mesânîd ve’s-Süneni’l-Hâdî li-Akvâmi’s-Senen.
2. İhtisâru ‘Ulûmi’l-Hadis.
3. Müsnedü’l-Fârûk Emîri’l-Mü’minîn Ebî Hafs Ömer b. Hattâb ve akvâlühû ‘alâ ebvâbi’l-‘ilm.
4. Tuhfetü’t-Tâlib bi-Ma’rifeti Ehâdîsi Muhtasari ibni’l-Hâcib.
5. Tahrîcü ehâdîsi edilleti’t-Tenbîh.
6. Ahkâmü’s-Suğrâ fî’l-Hadîs.
7. el-Ahkâmü’l-Kebîr.
8. Muhtasarü’l-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen li’l-Beyhâkî.
9. el-Mukaddimât.

10. Şerhu Sahihi'l-Buhârî.

d. Fıkıh İlmine Dair Eserleri

1. el-İctihâd fi Talebi'l-Cihâd.
2. İrşâdü'l-Fakih ila Ma'rifeti edilleti't-Tenbih.
3. Ahkâmü't-Tenbîh.
4. Kitâbü's-Semâ'.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KEŞİR TEFSİRİNDE ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN TAKDİM TARZI VE İSNADI

A. İbn Kesîr Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Takdim Tarzları

İbn Kesîr Tefsiri'nde esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetler her zaman aynı lafızlarla aktarılmamaktadır. Müellif, nüzûl sebebiyle ilgili rivayetleri aktarırken çoğunlukla bunu açıkça belirtmiş ve “Bu âyetin nüzûl sebebi şudur” ifadesini kullanmıştır. Bazen de âyetlerin nüzûl sebebini nüzûl sebebini aktarmaya başlarken senet kısmında ‘nakledildiğine göre, rivayet edildiğine göre, haber verildiğine göre’ vb. ifadeleri tercih etmiştir.

Bazı rivayetler, ravi zinciri zikredilerek bazılarının ise ravi zinciri atlanarak rivayetin doğrudan nakledildiği görülmektedir. Bazen de ‘bu âyetin nüzûl sebebi konusunda’ lafzı kullanılarak daha sonra rivayetlere geçilmektedir. Bazen zaman belirtilerek, bazen de tek ravi zikredilerek rivayet aktarılmaktadır. Şimdi zikrettiğimiz bu rivayet çeşitlerini sırayla inceleyelim.

1. ‘Bu Âyetin Nüzûl Sebebi Şudur’ Tabiri

İbn Kesîr, çoğunlukla nüzûl sebebini verirken önce âyetin tefsiri ile başlamakta daha sonra arada veya sonda nüzûl sebebini aktarmaktadır. Ancak nüzûl sebebini aktarırken genellikle rivayetten başlayarak vermektedir. Fakat bazen de ‘Bu âyetin nüzûl sebebi şudur’ (سبب نزول هذه الآية) tabirini kullanır:

a. İbn Kesîr, ‘*Dinde zorlama yoktur... Ve Allah İştendir, bilendir.*’ Mealindeki bakara 2/256. âyeti tefsir ederken “İslam Dininin delilleri açık olduğu için kimsenin zorlamaya gerek olmadan onu kabul edebileceğini “ izah ettikten sonra “Bu âyetin nüzûl sebebi şudur” diyerek nüzûl sebebini nakleder.⁶⁶

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 682; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, III, 1023.

b. Münafıkların inşa ettikleri “Dırar Mescidi” ile ilgili Tevbe 9/107. âyetin tefsirinde “Bu âyetin nüzûl sebebi şudur” diye başladığı izahta münafıkların sözkonusu mescitle ilgili nifak faaliyetlerini anlatmaktadır.⁶⁷

2. ‘Âyetin Nüzûl Sebebi Konusunda...’ Tabiri

‘Âyetin nüzûl sebebi konusunda’ (في سبب نزول هذه الآية...), tabiri aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi çoğunlukla bir sahabi, tabiî, müfessir veya müerrihin, âyetin nüzûl sebebi konusundaki görüşünü belirtmek veya âyetle ilgili rivayeti aktarmak için giriş cümlesidir:

a. İbn Kesîr, Bakara Sûresi 2/178. âyetinin nüzûl sebebini aktarırken ‘Bu âyetin sebebi nüzûlü konusunda İmam Muhammed b. Ebû Hatim der ki’ diye başlar.⁶⁸

b. *Hamd O Allah'a mahsustur ki kuluna Kitabı indirdi ve onun içine tutarsız hiçbir şey koymadı...*⁶⁹

İbn Kesîr Kehf 18/1-5. âyetlerin nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerin bir tarikiinde; ‘Muhammed b. İshâk bu sûrenin nüzûl sebebi hakkında der ki’ ifadesini kullanmaktadır.⁷⁰

3. ‘Rivayet Ederek veya Rivayet edildiğine Göre’ Tabiri

‘Rivayet ederek ve rivayet edilerek’ (روي- روي عن) tabirleri, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi genellikle ‘nakledilerek ve nakledildiğine göre’ tabirinin kullanılabileceği yerlerde kullanılmıştır.

a. Lokman 31/27. âyetin tefsirinde İbn Kesîr, nüzûl sebebini açıklayan rivayete “Enes’ten rivayet edildiğine göre...” ifadesiyle başlamaktadır.⁷¹

b. Müellif, Âl-i İmrân 3/61. âyetin nüzûl sebebini başında “İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre...” tabirini kullanmaktadır.⁷²

⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, 210, 211; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3652, 3653.

⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 489; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 691.

⁶⁹ Kehf 18/1-5.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, 136; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IX, 4934. Krş. Taberî, XVII, 592, 593; Diğer örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, 224; I, 396; I, 510. Krş. Taberî, III, 495.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, 585; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 875. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, el-Mektebetü's-Şamile, İsdarü-s Sani, III, 132. Krş. Müslim, *Sahih-i Müslim*, el-Mektebetü's-Şamile, İsdarü-s Sani, 302.

c. Yine Âl-i İmrân 3/199. ayetin nüzûl sebebinin başında “İbn Ebû Hatim ve Hafız Ebû Bekr Mürdeveyh’in rivayet ettiğine göre...” ifadesi yer almaktadır.⁷³

4. ‘Naklettiğine Göre veya Nakledildiğine Göre’ Tabiri

İbn Kesîr’in nüzûl sebebini aktarırken en çok kullandığı lafızlardan biri de ‘naklettiğine göre veya nakledildiğine’ (نقل- نقل عن ...) lafzıdır. Bu tabir aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi daha çok rivayet zinciri aktarılırken kullanılmıştır:

a. Bakara 2/89. ayetin nüzûl sebebini beyan eden rivayet, “Muhammed b. İshak’ın... naklettiğine göre” diye başlamaktadır.⁷⁴

b. Bakara 2/97. nüzûl sebebi “Süneyd’in... naklettiğine göre” tabiri ile takdim edilmektedir.⁷⁵

c. Yine Bakara 2/164. ayetin nüzûl sebebinde de aynı takdim tarzını müşahede etmekteyiz.⁷⁶

5. Ravilerinin Hepsinin Zikredilerek Nüzûl Sebebinin Verilmesi

Ravi adlarını zikrederek takdim tarzını zikretmemizin nedeni İbn Kesîr’in nüzûl sebebi ile ilgili rivayeti aktarırken her zaman rivayet zincirini eserine almamasıdır. Fakat rivayet zincirini zikrettiği yerlerin, zikretmediği yerlerden daha çok olduğunu da belirtmek gerekir. Bazen de bu zinciri kısaltarak zikretmiştir. Şimdi bunlara örnekler verelim:

a. *Yoksa evvelce Musa'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinizi sorguya mı çekmek istersiniz? Her kim îmanını inkâr ile değiştirirse şüphe yok ki; yolun doğrusundan sapıtmuş olur.*⁷⁷

⁷² İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 151; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1404.

⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 194; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1525; Diğer örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 426. Krş. Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi*, el-Mektebetü's-Şamile, el-İsdarü-s Sani, 3040

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 325; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 415.

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 337; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 428. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 274.

⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 475; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 648.

⁷⁷ Bakara 2/108.

İbn Kesîr bu âyetin nüzûl sebebini teşkil eden rivayeti naklederken rivayetin başında ‘Ebû Ca’fer er-Razi, Rebi’ b. Enes, Ebû’l Aliye’ den oluşan senet zincirini zikretmektedir.⁷⁸

b. Bakara Sûresi 2/113. âyetin tefsirinde İbn Kesîr, Muhammed b. İshak kanalıyla aktarılan rivayetteki senette, Muhammed b. Ebû Muhammed..., İkrime, Said b. Cübeyr, İbn Abbâs’ın isimlerini zikrederek rivayeti aktarmaktadır.⁷⁹

6. Ravi Adlarını Zikretmeden Nüzûl Sebebinin Verilmesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi İbn Kesîr, çoğunlukla senet zincirini zikretmekle beraber bazen bu kaidenin dışına çıkarak aşağıda arz edeceğimiz örneklerde olduğu gibi doğrudan rivayet metnini vermekle yetinir.

a. İbn Kesîr, Al-i İmrân Sûresi 3/144. âyetin tefsirinde Uhud ile ilgili nüzûl sebebini senetsiz olarak nakletmektedir.⁸⁰

b. Müellif, Mümtahine Sûresi’nin ilk âyetlerinin inişine sebep olan Hatub b. Ebû Belte’a olayını naklederken yine senet zikretmeden doğrudan metni vermeyi yeğlemiştir.⁸¹

7. Sadece İlk Ravi Zikredilerek Nüzûl Sebebinin Verilmesi

İbn Kesîr, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazen nüzûl sebebini oluşturan ilk ravisini zikretmekle yetinmiştir:

a. Al-i İmrân Sûresi’nin 3/195. âyetinin nüzûl sebebinde geçen ilk ravi Ümmü Seleme’dir. İbn Kesîr, sadece onun adını zikrederek rivayeti aktarır.⁸²

b. Enfal Sûresi 8/67. âyetin tefsirinde İmâm Ahmed, esirlerin Bedir Savaşı sonrası durumları hakkındaki rivayetin senesinde de aynı durum söz konusudur.⁸³

⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 381; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 493.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 386; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 500.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 128; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1376.

⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 82; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7830.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 190; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1521.

c. Müellif, Nisa Sûresi 4/32. âyetin tefsirinde sebebi nüzûlü aktarırken ilk ravi olarak yine Ümmü Seleme'nin adını zikretmekle yetinir.⁸⁴

8. Âyetin Nüzûlüne Sebep Olan Olayın Zamanının Belirtilerek Rivayetin Verilmesi

İbn Kesîr nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri aktarırken bazen zaman belirtmektedir. Bu zaman belirtme ile bazen zikredilen olayın hemen sonrası kastedilmekte bazen de âyetin, hakkında nazil oluşu olayın tarihsel zamanına işaret edilmektedir. Aşağıda vereceğimiz örnek bu kabildendir.

“ *Hele o, yara aldıktan sonra Allahın ve Resûlünün çağrısına uyup gönül verenlere, hele onlar gibi ihsan ve takva sahiplerine pek büyük mükâfatlar vardır.*”⁸⁵ Bu ayetin tefsirinde müellif, nüzûl zamanını da içeren aşağıdaki bilgileri aktarır:

“Bu olay, Hamrâul Esed günü olmuştur. Müşrikler Uhud Savaşı'nda, müslümanları geçici bir mağlubiyete uğrattıktan sonra, memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışlar, yolculuklarına devam ederken de ‘Medînelilerin işlerini niçin bitirmedik’ diye pişman olmuşlardı. Bu haber Resûlullah'a ulaşınca müslümanları, müşriklere halen güçlü olduklarını göstermek üzere müşriklerin peşinden gitmeye çağırdı. Uhud Savaşına katılanların dışında, -Câbir b. Abdullah'tan başka- kimseye bu sefere katılmak için izin vermedi. Müslümanlar da, yaraları ve ağırlıkları olmasına rağmen, Allah ve Resûlüne itaat ederek hemen bu çağrıya uydular.

Denilmiştir ki: Müşrikler Uhud'tan dönüşlerinde: ‘Neden Muhammed'i öldürmediniz? Genç kızlarını esir almadınız? Ne kötü yaptınız, geri dönün.’ dediler. Resûlullah (s.a.v.), bunu duyunca müslümanları çağırdı. Onlar da çağrıya uyup müşriklerin peşine düştüler ve Hamrâul Esed'e kadar geldiler. Müşrikler; önümüzdeki yıl yine geliriz deyip yollarına devam ettiler. Resûlullah (s.a.v.) de

⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 88; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3379,3380. Krş. Ahmed b. Hanbel, III, 243; Diğer örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 386. Krş. Ahmed b. Hanbel, V, 191.Ebû Davud, *Sünen-ü Ebû Davut*, el-Mektebetü's-Şamile, el-İsderü-s Sani, 2507.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 286; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1671. Krş. Ahmed b. Hanbel, VI, 322; Taberî, VIII, 262. Hakim, *Müstedrek*, el-Mektebetü's-Şamile,el-İsderü-s Sani, II, 305.

⁸⁵ Al-i İmran 3/172.

geri döndü ve bu da bir gazve sayıldı. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "*Kendileri yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve peygamberin çağrısına uyanlar...*" âyetini indirdi."⁸⁶

B. İbn Kesîr Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerinin İsnadı

İbn Kesîr, nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerde İsnatlarının büyük bir bölümünü sahabeye atfetmiştir. Sahabeden sonra en önemli isnat ise tabîîne dair olanlardır.

Ayrıca İbn Kesîr, rivayetlerini aktarırken bunların bir kısmını hadis imamlarına dayandırmıştır. Fakat, her birinin isnadında farklı metotlar izlemektedir. Bazılarının isimlerini rivayetin başında, müstakil olarak verirken; bazılarını ise rivayetin sonunda ve diğer müfessir, müerrih veya muhaddislerle birlikte zikreder. Bu duruma daha çok hadis imamlarının rivayetlerinde rastlamaktayız. İbn Kesîr, özellikle İmam Ahmed'in rivayetlerini, onun ismini başta zikrederek, Buharî'yi ise bazen müstakil, bazen de Sahih-i Müslim ile, bazen de diğer Sünen sahipleri ile birlikte zikreder.

1. Sahabeye İsnat edilen Rivayetler

İbn Kesîr, eserinde en çok sahabeye isnat edilen rivayetleri tercih eder. Sahabeye isnat edilen rivayetleri tercih etmesinin en önemli nedeni hadisi ilk ağızdan aktarabilme kaygısını taşımasıdır. Bunu yaparken de hadislerin büyük bir çoğunluğunu Hazreti Peygamber'den (s.a.v.) çokça hadis rivayet eden ve tefsir konusunda rasih olan sahabeleri yeğler. Nitekim bu kimselerin başında Hazreti Peygamber'den (s.a.v.) birçok hadis rivayet eden Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Mes'ud gelmektedir. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

a. Abdullah b. Abbâs

İbn Kesîr'in nüzûl sebebi ile ilgili en çok rivayet aktardığı kişi Abdullah b. Abbâs'tır. Ayrıca o, İslam'da tefsir hareketinin, sahabe içindeki en meşhur

⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 165,166; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1445. Krş. *Nesâî, Sünenü' - Kübra*, el-Mektebetü'ş-Şamile, el-İsderü-s Sani, 11083. Diğer örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VI, 297.

şahsiyetidir. Hazreti Peygamber'in amcası Abbâs'ın oğludur. Hazreti Peygamber'in vefatı sırasında 10, 13 veya 15 yaşlarında olduğu rivayet edilir.⁸⁷

İbn Kesîr, mukaddimesinde İbn Abbâs'a ait Müsned'den bahseder. Ancak bu eser muhtemelen kaybolduğu için kaynaklar arasında görülmemektedir. İbn Kesîr, Müsned'i bazı yerlerde referans olarak göstermiştir.⁸⁸

O, hangi âyetin hangi konu hakkında nazil olduğunda ihtilaf eden kimselerin kendisine başvurduğu ilk isimdir. Abdullah b. Mes'ud onun için 'Kur'an'ın tercümanı' tabirini kullanmıştır.⁸⁹ İbn Kesîr, bazen sadece onun adını zikrederek nüzûl sebebi rivayetlerini aktarmıştır. Bazı alimler, İbn Abbâs'ın rivayetlerine israilî haberlerin karıştığı gerekçesiyle onun rivayetlerine biraz daha mesafeli durmuşlardır. Ancak İbn Kesîr, daha önce de zikrettiğimiz gibi bazı israilî haberlerin bu rivayetlere karışmış olabileceğini inkar etmemekle beraber kendisi bu tür haberleri derecelere ayırmış ve çeşitli tenkitlere tabi tuttukten sonra kabul veya reddetmiştir. Ayrıca rivayetlerde varsa bu tür haberlerin delil değil de istişhad amacıyla kullanılabilceğini belirtmiştir.

İbn Kesîr'in, İbn Abbâs'tan naklettiği nüzûl sebebi bulunan âyetlerin profiline baktığımız zaman bu âyetler genellikle müteşabih âyetlerdir. Diğer konular arasından 'Allah ve Resûlüne itaat, nasih-mensuh, İman-küfür, nasih-mensuh, ehli kitapla ilgili konular, müşrikler, münafıklar, dünya ve ahiret, yerin ve göğün yaratılışı, kısas, takva, kadın hakları, nübüvvet, sıla-i rahim ve helal-haram, bazı kişiler hakkında nazil olan âyetler, iffetli insanlara iftira atmak, musibetler, Cebrail'e düşmanlık, sadaka verenlerle alay edenler, sihir ve büyü, Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram kılanlar... gibi konular ön plana çıkmaktadır. İbn Kesîr'in, İbn Abbâs'tan namaz, oruç' v.b. ibadetler ile Ahkâm âyetlerine dair nüzûl sebebi rivayeti aktarmamıştır.⁹⁰

⁸⁷ Cerrahoğlu, I, 94.

⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 25.

⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 8.

⁹⁰ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 326. Krş. İbn Hişam, *es-Siretü-n Nübüvve*, I, 547; Taberî, II, 333; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 458; I, 475, 476; II, 74, 75. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 274; Tirmizi, 3117; Nesaî, 9072; I, 337. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 274; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 391.

b. Abdullah b. Mes'ud

Abdullah b. Mes'ud, sürekli Hazreti Peygamber'in yanında bulunması hasebiyle Kur'an, tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh ilimlerinde şöhrete ulaşmış, ilmî yönden sahabenin en ileri gelenlerinden biri olmuştur. Çok fakir bir ailenin çocuğu olduğu için İslam'dan önce insanlar arasında pek tanınmamıştır. Ancak asıl şahsiyeti İslam'la başlamıştır.⁹¹ İbn Kesîr, esbâb-ı nüzûl sadedinde Abdullah b. Mesud'dan; 'Ahlak, Allah korkusu, cinler, ruh, bir peygamberin küfrü zelîl kılmadıkça esirleri fidye karşılığı serbest bırakmaması, kıyamet, münafıklar ve ehl-i kitabın Allah anlayışı' gibi konularda sebep-i nüzûl rivayetleri aktarmıştır.⁹²

c. Ali b. Ebû Talib

İbn Kesîr Tefsiri'nde nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerde ismi geçen diğer bir sahabe de aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası oğlu ve damadı olan Hz. Ali'dir. Ancak ondan yapılan rivayetlerin büyük bir bölümü tefsirle ilgili rivayetlerdir. Konumuzla ilgili rivayetleri ele aldığımızda bu rivayetlerin 'Sarhoşken namaza yaklaşmama, Allah'a ve Resûlullah'a itaat, Allah'ın âyetlerini inkâr' gibi bazı ahkâm âyetlerinin nüzûl sebepleri olduğunu görürüz.⁹³

d. Ali b. Ebi Talha

İbn kesîr Tefsiri'nde Ali b. Ebi Talha'dan aktarılan nüzûl sebebi rivayetlerinin temel konuları şunlardır: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Müslümanların bazı müşriklerin hidâyetini dilemesi, savaşta Allah'ın Müslümanlara yardımı ve kible konusu.

e. Berâ b. 'Âzib

Berâ b. 'Âzib, Resûlullahın hicretinden önce Medîne-i Münevvere'de küçük yaşta iken Müslüman oldu. Babası Âzib de Sahabî idi. İbn Kesîr, esbâb-ı

⁹¹ Cerrahoğlu , I, 84.

⁹² Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 206; V, 113, 514, V, 113, 514. Krş. Buhari, 4721. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VII, 113. Krş. Buhari, 4811. Ahmed b. Hanbel, I, 429. Müslim, 2786. Tirmizi, 3238. Nesaî, 11451.

⁹³ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 342. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 82. Buhari, 4340; Müslim, 1840; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 251. Krş. Tirmizî, 4064. Taberî, XI, 334; Hakim, II, 315; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 82, 83. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 79, 80.

nüzûl ile ilgili olarak Berrâ b. 'Âzib'ten 'ibadetler ve ehli kitap hakkında' bazı rivayetler aktarmıştır.⁹⁴

f. Cabir b. Abdullah

Cabir b. Abdullah, henüz genç bir delikanlı iken babası ile birlikte İkinci Akabe Biatı'nda İslam'ı kabul etmiş ve biat etmişti. O Medine'de vefat eden son sahabidir. Hadis, tefsir ve fıkıh'da önemli bir yeri vardır. İbn Kesîr, tefsirinde nüzûl sebebi sadedinde 'Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bedevîlere karşı tutumu ve münafıkların cenaze namazının kılınması gibi sosyal konularda bazı rivayetleri vardır.⁹⁵

g. Ebû Eyyûb el-Ensârî

Hz Peygamber (s.a.v.), Medine'ye hicret edince Hz. Ebû Eyyûb, yedi ay Allah Teâlâ'nın Resûlüne ev sahipliği yaptı. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin 'Hicretle ilgili ve sosyal içerikli' bazı nüzûl sebebi rivayetleri İbn Kesîr'in tefsirinde yer almaktadır.

h. Ebû Hureyre

İbn Kesîr, nüzûl sebebi ile ilgili Ebû Hureyre'den çok rivayet aktarmamıştır. İbn Kesîr, Ebû Hureyre'den; 'Yahudilerin cehennem ateşinin kendilerini belirli birkaç günden başka yakmayacağına dair iddiaları, Yahudilerin Hz. Peygamber'i zehirlemeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah'ın hidâyete erdirmediği kişiler hakkında istiğfar dilemesi, oruç, sadaka verenlerle alay edenler, at besleyenler' gibi bazı konularda sebep-i nüzûl rivayeti aktarmıştır.⁹⁶

Ebû Hureyre bilindiği gibi en çok hadis rivayet eden sahabilerin başında gelir. Ancak o, bu özelliğine rağmen rivayet konusunda en çok eleştirilen kişilerden

⁹⁴ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 510. Krş. Taberî, III, 495; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 119.

⁹⁵ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 393, 394. Krş. Darekutni, *Sünen, el-Mektebetü's-Şamile*, el-İsdarü-s Sani, I, 271; Hakim, I, 206; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 393,394; VIII, 123. Krş. Ahmed b. Hanbel, III, 313; Buhari, 4899; Müslim, 863; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 63.

⁹⁶ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 314 . Krş. Ahmed b. Hanbel, II, 451; Buhari, 3161, 4249; Nesaî, 11355; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 511.

biridir. İbn Kesîr, belki de bu eleştirilerde haklılık payı gördüğü için onun rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmış olabilir.

I. Enes b. Mâlik

Enes b. Malik âyetlerin tefsiri ile alakalı çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Nüzûl sebebi ile ilgili rivayet ettiği âyetlerin sayısı da az değildir. Hz. Enes, Resûl-i Ekrem'e küçük yaştan başlayarak on yıl hizmet etmiştir. Bu sebeple ona (s.a.v.) çok yakındı. Ona o kadar sokulurdu ki, adeta ikisinin dizleri birbirine değdi. Nitekim Hayber gazvesinde, Resûl-i Ekrem, Hz. Enes ile birlikte giderken dizleri birbirlerine dokunuyordu. Uhud ve Hendek gazvelerinde Enes b. Mâlik yine Resûlullah ile beraberdi. Veda Haccı'nda da bulunan Enes b. Mâlik, Resûl-i Ekrem'in irtihalinde Medine'de idi.

İbn Kesîr, Enes b. Mâlik'ten, sebab-i nüzûl hususunda; 'hicap, eşlerine zina isnadında bulunan kimseler, kadın halleri, inkâr sözlerini telaffuz eden Müslümanlar ve onların durumlarından bahseden âyetler, Ehl-i Kitap hakkında istiğfar, Uhud Savaşı, Bedir Savaşı, Allah yolunda öldürülen kimseler, esirler ve hükümleri ve fidye' gibi konularda rivayetler aktarmıştır.⁹⁷

i. Habbab b. Eret

İslam ile şereflenen ve İslam'a girdiği için müşrikler tarafından işkence edilen ilk sahabelerden birisidir. İbn Kesîr, nüzûl Sebebi ile ilgili Habbab b. Eret'ten 'Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ve ahiret hayatı' gibi konularda az sayıda rivayet aktarmıştır.⁹⁸

j. Huzeyfe

İbn Kesîr'in tefsirinde âyetlerin tefsiri ile ilgili Huzeyfe'den birçok rivayet mevcuttur. Ancak nüzûl sebebi ile ilgili, kendisinden aktarılan çok fazla rivayet

⁹⁷ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 115. Krş. Buhari, VII, 365; II, 194. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 88. Krş. Ahmed b. Hanbel, III, 243, İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 142. Krş. Taberî, XXVIII, 85.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, V, 259. Krş. Ahmed b. Hanbel, IV, 111; Buhari, 2091, 4734, 4735; Müslim, 2795.

bulunmamaktadır. İbn Kesîr'in Huzeyfe'den aktardığı nüzûl sebebi rivayetleri 'Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği ve Yahudilerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğine karşı takındıkları tavırlar'⁹⁹ ile ilgilidir.

k. Ömer b. Hattab

İbn Kesîr, Ömer b. el-Hattab'tan gelen rivayetlerin bir çoğuna tefsirinde yer vermiştir. Ancak bunlar çoğunlukla ayetlerin tefsiri ile ilgilidir. Nüzûl sebebi ile ilgili olarak zikredilen konular, 'hicap, geçmiş peygamberler, cihad, Allah'ın Müslümanlara yardım sözü, içki ve kumar hakkında Müslümanların beklediği rahatlatıcı açıklamalardır.'¹⁰⁰

l. Muaz b. Cebel

Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Kilâboğulları beldesine zekât memuru olarak, sonra da Suriye taraflarında din bilgilerini ve Kur'ân-ı Kerîmi öğretmekle vazifelendirildi. Muaz b. Cebel'in 'bazı ahkâm âyetleri ve Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tutumları ile ilgili' birkaç nüzûl sebebi rivayetini İbn Kesîr eserine almıştır.

m. Sa'd b. Ebû Vakkas

İbn Kesîr, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın rivayet ettiği nüzûl sebeplerini de tefsirine almıştır. Bunların içerikleri: 'Ana-babaya iyi davranmak, Allah'a isyanda ana-babaya itaat edilemeyeceği' gibi konulardan ibarettir.¹⁰¹

n. Ümmü Seleme

Ümmü Seleme'den de âyet tefsirleri ile ilgili rivayet edilen hadisler çoktur. Âyetlerin nüzûl sebebi ile ilgili rivayet edilen konular ise; 'Savaşlara katılan ve

⁹⁹ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 50, 51

¹⁰⁰ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 578. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 53.

¹⁰¹ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VI, 265. Krş. Tirmizî, 3079. Ahmed b. Hanbel, I, 181; Müslim, 1748; Ebû Davud, 2740; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VI, 337. Krş. İbn-ül Esir, *Üsdül Gabe fi Ma'rifeti-s Sahabe*, el-Mektebetü's-Şamile, İsdarü-s Sani, II, 216; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VII, 279, 280. Krş. Ebû Davud et-Tayalusi, *Müsned*, el-Mektebetü's-Şamile, el-İsdarü-s Sani, 208; Müslim, 1748; Ebû Davud, 2740; Tirmizî, 3079; Nesaî, 11196.

katılmayanların aldıkları ganimet miktarı, Müslümanların birbirleri ile ilişkileri ve Ehl-i Beyt' gibi konulardır.¹⁰²

o. Zeyd b. Sâbit

zeyd b. Sabit, İbn Kesîr Tefsiri'nde nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerde ismi geçen bir sahabedir. İbn Kesîr'in, Hazreti Peygamberin aynı zamanda vahiy katipliğini de yapmış olan Zeyd b. Sâbit'ten; 'Uhud Savaşı'ndan geriye dönen bazı münafıklar hakkında Müslümanların ikiye bölünmesi, vahiy, ehli kitap, hastalar-zayıflar ve Allah yolunda malları ile ve canları ile cihad edenler ile namaz' konularındaki bazı ahkâm âyetlerinin nüzûl sebeplerini aktarmıştır.¹⁰³

2. Tabîin Müfessirlerine İsnat Edilen Rivayetler

İbn Kesîr'in Tefsiri'nde Müfessir sahabelerden nüzûl sebebi konusunda en çok rivayet aldığı kişilerin başında Abdullah b. Abbâs gelmektedir. Yine bu konuda müfessir tabiinlerden en çok rivayet aldığı kimselerin başında Abdullah b. Abbâs'ın Tefsir Medreselerinde yetişmiş ve onun öğrencilerinden olan Mücahid, Katâde ve İkrime gelmektedir.

a. Katâde

İbn Kesîr, Katade'den de çoğunluğu tefsir üzerine olmak üzere bir çok rivayet aktarmıştır. Nüzûl sebebi ile ilgili rivayetler genel olarak; 'Yahudilerin kendilerinden olacağını ve kendilerine kuvvet vereceğini düşündükleri son peygamber, Allah'ın mescitlerini inşa edenler, inkâr sözlerini telaffuz edip bunu inkâr eden (şirke giren) Müslümanlar, münafıklar ve Müslümanlardan ölen akrabaları için istiğfar etmek isteyenlerin durumu ' gibi konularından ibarettir.¹⁰⁴

¹⁰² Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 286. Krş. Taberî, VIII, 262; Hakim, II, 305.

¹⁰³ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 371. Krş. Ahmed b. Hanbel, V, 184; Buhari, 1884, 4050. Müslim, 1384; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 386.

¹⁰⁴ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 178, 179. Krş. Taberî, XIV, 364; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 224.

b. Mücahid

Mücahid Abdullah b. Abbâs'tan tefsir rivayet eden talebelerinin en meşhuru ve en sağlam ravisi idi. Bundan dolayı İmam Şafii ve Buharî de ona itimat ederler. Buharî'nin Sahihî'nin tefsir kısmında Mücahid'den nakledilen pek çok rivayeti vardır. İbn Kesîr Tefsiri'ndeki rivayetlerinin büyük bir çoğunluğu tefsir ile ilgilidir. Nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri ise genel olarak 'ahlakî konular, mü'minlerin ahiret ahvali, kafirler, cahije devri adetleri, fasıklar, kıyamet, Allah'ın mescitlerini imar edenler, mü'minlerin beraber hareket etmeleri, dua ve dalalet ehli' gibi konularla ilgilidir.¹⁰⁵

c. Said b. Cübeyr

Said b. Cübeyr tefsir konusunda rasih tabiînlerden biridir. Aynı zamanda tabiînlere yönelik tefsir medresesinde Abdullah b. Abbâs'tan ders almıştır. Aynı zamanda onun öğrencisidir. İbn Kesîr, Said b.Cübeyr'den çok sayıda nüzûl sebebi bildiren rivayet aktarmıştır. Bu rivayetlerin profiline bakacak olursak bunlar; 'Nübüvvet, Allah'a ve Peygamber'e saygı, yeminler, geçmiş peygamberleri de şeytanın yanılttığı, Allah'tan gelen musibetler, kâfirlere isabet edecek azap, iman-küfür, münafıklar, yalan söylemek, mü'minler arası ilişkiler, Allah'ın mescitlerini tesis edenler, yetim malını korumak, bazı kişiler hakkında nazil olan âyetler' gibi konulardan ibarettir.¹⁰⁶

d. İkrime

İbn Kesîr Tefsiri'nde İkrime'nin adı özellikle Yahudilerin 'ateş bize birkaç sayılı günden başka temas etmeyecektir' sözü üzerine nazil olan âyetin çeşitli tariklerle rivayetinde tekerrüren geçmektedir. Ayrıca; 'geçmiş milletler, mü'minler, Yahudiler, müşrikleri bekleyen azap, şairler, ibadette riya, ruh, Allah yolunda öldürülenler, kendilerini temize çıkaranlar (işledikleri şçu inkâr edenler)' gibi konularda da çeşitli rivayetleri mevcuttur.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 95, VI, 410.

¹⁰⁶ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, V, 442. Krş. Taberî, XVIII, 664.

¹⁰⁷ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 314; III, 132.

e. Said b. Müseyyeb

İbn Kesîr, Said b. Müseyyeb'ten nüzûl sebebi konusunda Hz. Peygamber ve Müslümanlara yakışan davranışlar gibi bazı ahlakî konularda çeşitli rivayetler aktarmıştır.

f. Ebû'l Aliye

İbn kesîr, Ebû'l Aliye'den nüzûl sebebi sadedinde israf, ahlak ve sosyal içerikli bazı rivayetler aktarmıştır.¹⁰⁸ Tefsir konusunda birçok rivayetleri mevcuttur

Bu Tabiînler dışında İbn Kesîr, 'Ata, Hasan-ı Basrî, Rebi' b. Enes gibi meşhur tabiînlerden de bazı nüzûl sebebi rivayetleri aktarmıştır.

3. Senet Zikredilmeden Metnin Aktarılması

İbn Kesîr, nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri bazen senetlerini tam olarak zikretmekte, bazen sadece sahabeleri, bazen tabiîni, bazen son raviyi zikretmekte, bazen de hiç senet zikretmeden rivayeti doğrudan aktarmaktadır.

Örneğin Âl-i İmran 3/144. ayetin nüzûl sebebini teşkil eden ve "Uhud Savaşında Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne dair yalan söylentileri içeren " rivayeti senetsiz olarak nakleder.¹⁰⁹ Mümtehine 60/1. ayetin Hatıb b. Beltea ile ilgili nüzûl sebebini rivayetinde de aynı durum söz konusudur.¹¹⁰

4. Senedin Tam Olarak Zikredilerek Metnin Aktarılması

İbn Kesîr tefsirinde senedin tam olarak zikredildiği rivayetler senedin tam olarak zikredilmeyenlerden daha azdır. Bunun sebebi, onun rivayetleri güvenilir kaynaklardan aldığı için ayrıca senedi zikretmeye gerek görmemesidir. Örneğin

¹⁰⁸ Örnekler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 349.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 128; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1376.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 82; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7830.

müellif Kehf 18/28.¹¹¹ ile İsrâ 17/80. ayetin nüzûl sebeplerini verirken rivayetlerin senetlerini tam olarak zikreder.¹¹²

¹¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, V, 152. Krş. Müslim, 2413; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IX, 4980.

¹¹² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, V, 111; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IX, 4814. Krş. Ahmed b. Hanbel, I, 223.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR'DE NÜZÛL SEBEBİ KAYNAKLARI VE RİVAYETLERİ

KABULÜNDE ESAS ALDIĞI ÖLÇÜLER

A. İbn Kesîr'de Nüzûl sebebi Kaynakları

İbn Kesîr, nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetleri aktarırken çeşitli kaynaklardan istifade etmiştir. Bunlar sadece tefsir kaynaklarından ibaret değildir. Diğer kaynaklardan aktardığı rivayetler de azımsanmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla onun esbâb-ı nüzûl kaynaklarını üç başlık altında değerlendireceğiz. Bunlar, tefsir kaynakları ve hadis kaynaklarıdır.

1. Tefsir Kaynakları

İbn Kesîr, nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerin çoğunu rivayet tefsirlerinden almıştır. Rivayet tefsirleri içinde ise en çok başvurduğu isim, İmam Ebû Ca'fer b. Cerîr et-Taberî'dir. Bunda kendi tefsirinin de bir rivayet tefsiri olması ve en kapsamlı rivayet tefsirinin Taberî Tefsiri olması etkili olmuştur.

İbn Kesîr, Tefsir kaynaklarından nakil yaparken çoğunlukla müfessirlerin kısa isimlerini verir. Bazen de sadece eserlerinin isimlerini vermekle yetinir.

Biz de burada İbn Kesîr'in, rivayetleri alırken en çok itibar ettiği müfessirler ve eserlerini sırayla zikredeceğiz:

a. Taberî Tefsiri

İbn Kesîr'in, nüzûl sebepleri konusunda en önemli tefsir kaynağı Taberî'nin "Cami'u'l-Beyan" adlı eseridir. İbn Kesîr, bu eserden elbetteki sahih gördüğü rivayetleri almıştır. Ya da sahih olmayanları almışsa onların zayıf olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin Taberî'nin hac 22/52. ayetin nüzûl sebebi sadedinde, hiçbir tenkide tabi tutmadan aldığı Garanik'le ilgili rivayetlere değinen İbn Kesîr, "Bunların hepsi mürseldir. Sahih bir yolla Müsned olanını görmedim"¹¹³ diyerek rivayetlerin zayıflığını ortaya koyar.

İşte bu husus İbn Kesîr'i, başta Taberî olmak üzere, her rivayeti eserine dercetme tutkusuna sahip rivayetperest müfessirlerden ayıran en önemli özelliğidir.

¹¹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, V, 441.

O, senet ve metin yönünden sahih olduğuna kani olmadığı rivayetlere itibar etmeyerekbu konuda takdire şâyan örnek bir davranış sergilemiştir.

b. İbn Ebû Hatim Tefsiri

İbn Kesîr, İbn Ebû Hatim'den tefsir sadedinde birçok rivayet aktarmıştır. Ancak bunların hepsi nüzûl sebebi ile ilgili rivayetler değildir. Biz burada İbn Kesîr'in, İbn Ebû Hatim'den nüzûl sebebi sadedinde zikrettiği iki rivayetini örnek vermekle yetineceğiz:

1) İbn Kesîr, Nisa 4/100. ayetin nüzûl sebebini oluşturan, hicret ederken yolda vefat eden Damre b. Cündeb ile ilgili rivayeti "İbn Ebû Hatim der ki" diye başlayarak onun tefsirini kaynak gösterir.¹¹⁴

2) Âl-i İmrân 3/77. ayetin nüzûl sebebiyle ilgili rivayeti müellif, yine İbn Ebû Hatim'den nakleder.¹¹⁵

3) Bakara 2/125. ayetin tefsirinde "Hz. İbrahim'in makamının namazgâh edinilmesine" dair nüzûl sebebini naklinde de aynı durum söz konusudur.¹¹⁶

c. Süneyd Tefsiri

İbn Kesîr Süneyd Tefsirinden, Tefsirü-l Kur'ani'l-'Azim'in mukaddimesinde bahseder.¹¹⁷ Ancak Süneyd'den nüzûl sebebi ile ilgili fazla rivayeti yoktur. Mevcut rivayetler arasından çok azı nüzûl sebebi ile ilgilidir. Süneyd'in, İbn Kesîr Tefsiri'nde geçen nüzûl sebebi ile ilgili -daha önce de bahsettiğimiz, Yahudilerin Cebrail'e düşmanlığı konusundaki- sadece bir rivayeti bulunmaktadır:

"Süneyd Tefsiri'nde Haccac b. Muhammed'den, o da İbn Cüreyc'den nakleder ki o şöyle demiş: Kasım b. Ebû Berra bildirdi ki: Yahudiler Hz. peygamber'e (s.a.v.), kendisine vahiy getiren meleğin adını sordular. O da Cebrail dedi. "Onlar: O bizim düşmanımızdır. Şiddet, savaş ve mücadeleden başka bir şey

¹¹⁴ İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm, II, 392; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, V, 1878. Krş. İbn Ebû Hatim, *Tefsir-ü İbn Ebû Hatim*, el-Mektebetü'ş-Şamile, el-İsdarü-s Sani, II, 176.

¹¹⁵ Kesir, Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm, II, 64; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1285. Krş. İbn Ebû Hatim, II, 355.

¹¹⁶ İbn Kesir, a.g.e. I, 414; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 539. Krş. İbn Ebû Hatim, I, 370.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 20.

getirmez” dediler. Bunun üzerine Allah Teala: ‘*Kim Cebrail'e düşman ise..*’¹¹⁸ âyetini inzal buyurdu.”¹¹⁹

İbn Kesîr’in tefsir kaynaklarını zikrettikten sonra şimdi de onun müfessirlerin ittifak ve ihtilaf ettikleri durumlardaki takındığı tutumu irdeleyelim.

İbn Kesîr’in, Müfessirlerin İttifak veya İhtilaf Ettikleri rivayetlere Yer Vermesi

İbn Kesîr’in müfessirlerin görüşlerini beyan ederken en çok önem verdiği konulardan birisi de müfessirlerin o âyetin nüzûl sebebinin kimin hakkında veya hangi konuda olduğu; müfessirlerin bu konuda ittifak mı yoksa ihtilaf mı ettikleridir.

Müfessirlerin ittifak ettikleri bir konuda İbn Kesîr, cumhurun görüşüne muhalefet etmemiştir.. Ancak müfessirlerin ihtilaf ettikleri konuda İbn Kesîr de görüşünü ya bazı müfessirlerden yana koymuş ya da kendisi müstakil görüşünü beyan ederek onlardan ayrılmış ve delillerini serdetmiştir.

a. İbn Kesîr’in Müfessirlerin İttifak Ettikleri Rivayetlere Yer Vermesi

İbn Kesîr’in zikrettiği rivayetleri incelediğimizde müfessirlerin ihtilaf ettikleri noktaların ittifak ettikleri noktalardan daha çok olduğunu görürüz. Bu husus, nüzûl sebepleri konusunun ihtilafli bir mesele olduğunu göstermektedir.

Müellif, nüzûl sebebini zikrettikten sonra o rivayet üzerinde ittifak edildiğini açıkça belirtmektedir. Örneğin Bakara 2/97. ayetin tefsirinde, nüzûl sebebi üzerindeki ittifakı Taberî’nin dilinden şu şekilde aktarmaktadır: “te’vil ehli olan kişiler, bu ayetin Yahudilere cevap sadedinde varit olduğu hususunda icma etmişlerdir.”¹²⁰

¹¹⁸ Bakara 2/97.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 337; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 429.

¹²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 335,336; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 426. Krş. Taberî, II, 377.

b. İbn Kesîr'in Müfessirlerin İhtilaf Ettikleri Rivayetlere Yer Vermesi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi müfessirlerin ihtilaf ettikleri noktalar daha çoktur. İbn Kesîr, genellikle değişik nüzûl sebeplerini vererek o konudaki ihtilafa dikkat çeker. İleride de değineceğimiz gibi daha sonra bunlar arasında tercih yapar.

Onun ihtilafı rivayetlere yer vermesine Maide 5/41. ayetteki nüzûl sebepleri örnek olarak gösterilebilir. Burada farklı iki nüzûl sebebini aktaran İbn Kesîr, “Sahih olan şudur ki” diyerek kendi tercihini ortaya koyar.¹²¹

c. İbn Kesîr'in, Rivayetler Arasında Tercih Yapması

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Kesîr, genellikle ihtilafı rivayetleri serdettikten sonra tercih yaparak kendi görüşünü ortaya koyar. Örneğin Bakara 2/144. ayetin nüzûl sebeplerini, “birinci görüş- ikinci görüş” diye ayrı ayrı zikrederek ihtilafa vurgu yapan Müellif, İbn Cerir'in birinci görüşü tercih ettiğini söyledikten sonra “doğru olan ikinci görüştür” diyerek kendi tercihini ortaya koyar.¹²²

Hucurat 49/14. ayetin nüzûl sebeplerini açıklarken İbn Kesîr, yine aynı metodu takip eder. İki farklı görüşü zikrettikten sonra bu kez tercihini birinci görüşten yana koyar.¹²³

2. Hadis Kaynakları

İbn Kesîr, nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri aktarırken faydalandığı ikinci önemli kaynak türü de hadis kitaplarıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Kesîr'in, hadis kitapları içinde en çok itibar ettiği kaynaklar Ahmed b. Hanbel'in

¹²¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 113; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, V, 2342.

¹²² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 387,388; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 503.

¹²³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VII, 389; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIII, 7425.

Müsnedi ve Buharî'nin Sahihi'dir. Bu ikisinden sonra Müslim, Tirmizî, Ebû Davud, Nesâî İbn Mace, Taberanî, Darekutnî ve Hakim'in eserleri gelmektedir.

İbn Kesîr bu eserleri kaynak gösterirken tam olarak modern manada olmasa da aldığı rivayetin, kaynağın hangi cilt ve sayfasında geçtiğini çoğunlukla belirtmiştir. Şimdi bu kaynaklardan aldığı rivayetlerden bazı örnekleri sıralayalım.

a. İmam Ahmed b. Hanbel

İbn Kesîr'in en çok rivayette bulunduğu ve müstakil olarak zikrettiği muhaddis İmam Ahmed b. Hanbel'dir. İmam Ahmed'i çoğunlukla tek başına bazen de diğer hadis imamları ile beraber zikretmiştir. İbn Kesîr'in İmam Ahmed'den aktardığı genel rivayet sayısı 2000'e yakındır. Ondan bu kadar fazla rivayet nakletmesinin sebebi, kendisine çok bağlılığı ile bilinen hocası İbn Teymiye'nin etkisinde kalmış olmasındandır.

İbn Kesîr, genellikle Ahmed b. Hanbel'den naklettiği rivayetlerde onun adını rivayetin başında zikreder. Örneğin Bakara 2/158. ayatin nüzûl sebebiyle ilgili rivayetin başında Müellif, "İmam Ahmed b. Hanbel der ki..." kaydını koyduktan sonra onun rivayetini nakleder.¹²⁴

Müellif, Enfal 8/67. ayetintefsirinde "Bedir esirlerinden fidyenin kabulü ile ilgili rivayeti yine Ahmed b. Hanbel'den nakleder.¹²⁵ Aynı şekilde Tevbe 9/144. ayetin nüzûlüne sebep olan "Ebû Talib'in ölüm döşeginde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından imana davet edilmesini anlatan" rivayetin kaynağı da Ahmed b. Hanbel'dir.¹²⁶

b. Buharî

Buharî'nin, Sahihi'nde zayıf hadis bulundurmaması ve cerh-ta'dil yönünden güvenilir olmasından dolayı İbn Kesîr'n en çok ona itimat etmiştir. İbn Kesîr'in kendisinden aktardığı toplam rivayet sayısı 1450 civarındadır. Şimdi İbn Kesîr'in Buharî'den nüzûl sebebi sadedinde aktardığı rivayetlerden üç tanesini zikredeceğiz:

¹²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 469, 470; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 637. Krş. Ahmed b. Hanbel, VI, 144; Buhari, 1643.

¹²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 88; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3379. Krş. Ahmed b. Hanbel, III, 243.

¹²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 221; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3680. Krş. Ahmed b. Hanbel, V, 533.

1) İbn Kesîr, Bakara 2/142. ayetin tefsirinde, nüzûl sebebini teşkil eden rivayete “Buhari der ki...” diye başlar ve kıblenin tahvili ile ilgili o rivayeti nakleder.¹²⁷

2) Onun yine aynı şekilde “Buhari der ki...” diye başladığı bir başka rivayet Nisa 4/97. ayetin tefsiri sadedinde nakledilir ve hicret etmeyenlerin durumuna açıklık getirilir.¹²⁸

3) Tevbe 9/84. ayetin nüzûl sebebi olan ve münafıkların cenaze namazlarının kılınması ile ilgili rivayeti eserine alan İbn Kesîr, “Buhari’nin rivayetine göre” diyerek kaynak olarak onun Sahihini gösterir.¹²⁹

c. Müslim

İbn Kesîr Tefsiri’nde Müslim’in adının geçtiği rivayet sayısı 1000 civarındadır. Ancak Müslim hemen hemen bütün rivayetlerinde Buharî ve diğer muhaddislerle beraber zikredilmiştir. Örneğin İbn Kesîr, Fetih 48/24. ayeti tefsir ederken “Hudeybiye Savaşında Mekkelilerden silahlı seksen kişinin saldırısını ve yakalanmalarını” anlatan nüzûl sebebini naklettikten sonra¹³⁰ bu rivayetin Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, ve Nesaî tarafından tahric edildiğini belirtir.¹³¹

Aynı şekilde Âl-i İmran 3/61. ayetin nüzûl sebebine dair rivayeti eserine alan İbn Kesîr, bu rivayeti Müslim ve diğer hadis İmamlarının tahric ettiklerini belirtir.¹³²

Müellif, az da olsa sadece Müslim’den aldığı rivayetlere de yer verir. Örneğin Bakara 2/154. ayetin tefsiri sadedinde naklettiği nüzûl sebebiyle ilgili rivayetin sonunda “Bu hadisi Müslim Sahihi’nde zikretmiştir.” der.¹³³

¹²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, I, 452; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 595. Krş. Buhari, 4486. Müslim, 525.

¹²⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, II, 388; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, V, 1874. Krş. Buhari, 4596.

¹²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, IV, 193; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3589. Krş. Buhari, 4670; Müslim, 2774.

¹³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, VII, 342; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, XIII, 7353. Krş. Ahmed b. Hanbel, III, 122. Müslim, 1808.

¹³¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, VII, 342; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, XIII, 7353. Krş. Ahmed b. Hanbel, III, 122. Müslim, 1808.

¹³² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, II, 51-52; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1264. Krş. İbn Mâce, 135; Buhari, 3745; Müslim, 2420.

¹³³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ani'l-Azîm*, I,532; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 772. Krş. Müslim, 1218.

d. Tirmizî

İbn Kesîr Tefsiri'nde Tirmizî'nin adının geçtiği rivayet sayısı 900'ü aşkındır. Ancak hemen hemen hepsinde de diğer hadis imamları ile anılmıştır.

Örneğin İbn Kesîr, Duha 93/1-3. ayetlerin tefsirinde naklettiği nüzûl sebebine dair rivayetin sonunda, söz konusu rivayetin Buhari, Müslim, Tirmizî, ve Nesaî tarafından tahric edildiğini belirtir.¹³⁴

İbn Kesîr çok az da olsa sadece Tirmizî'den nüzûl sebebine dair rivayetleri nakletmiştir. Ankebût 29/8. ayetin nüzûl sebebi olarak nakledilen ve Sa'd'ın müşrik olan annesiyle mücadelesini anlatan rivayet bu kabildendir.¹³⁵

e. İbn Mâce

İbn Kesîr, İbn Mâce'den de müstakil olarak yani sadece İbn Mâce'yi zikrederek nakilde bulunmamıştır. İbn Kesîr, İbn Mâce'den genel olarak 475 civarında rivayet aktarmıştır. Ancak bütün bu rivayetlerde genellikle o diğer Sünen sahipleri ile beraberdir ve rivayetin sonunda onların isimleri zikredilmiştir.

Örneğin İbn Kesîr, Kamer 54/48. ayetin nüzûl sebebini naklettikten sonra rivayetin Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından tahric edildiğini zikretmiştir.¹³⁶

İbn Mâce'den müstakil olarak nakledilen ender rivayetlerden biri, Âl-i İmran 3/61. ayetin tefsirinde geçmektedir.¹³⁷

f. Nesaî

İbn Mâce'de oluşu gibi İbn kesîr, Nesaî'den rivayet aktarırken onu da diğer sünen sahipleri ve muhtelif müelliflerle beraber zikretmiştir. İbn Kesîr, Nesaî'den genel anlamda yaklaşık 600 rivayet aktarmıştır.

¹³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 424; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XV, 8498.

¹³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VI, 265; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XI, 6262. Krş. Tirmizi, 3079.

¹³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VII, 483; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7606. Krş. İbn Mâce, 83.

¹³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 52.

Örneğin Enfâl 8/16. ayetin nüzûl sebebini oluşturan Bedir ehli hakkındaki rivayeti Müellif Ebû Davud ve Nesaî'nin Süneninden aktarmış ve bu isimleri açıkça zikretmiştir.¹³⁸

g. Ebû Davud

İbn Kesîr Ebû Davud'dan sebeb-i nüzûl rivayeti aktarıırken diğerlerinde olduğu gibi onu da diğer Sünenlerle beraber zikretmiştir. Dolayısıyla ondan müstakil olarak nakledilmiş herhangi bir rivayet yoktur. İbn Kesîr, Ebû Davud'dan genel anlamda 600 civarında rivayet aktarmıştır.

Mesela o, Nisa 4/43.ayetin tefsirinde naklettiği nüzûl sebebiyle ilgili hadisin “İbn Mâce dışında diğer Sünen sahipleri tarafından tahriç edildiğini beyan etmiştir.¹³⁹

Aynı şekilde Bakara 2/195. ayetin nüzûl sebebini ile¹⁴⁰ yine Bakara 2/219. ayetin nüzûl sebebini kaynakları arasında Ebû Davud'un ismi geçmektedir.¹⁴¹

h. Taberanî

İbn Kesîr'in, Taberânî'den aktardığı toplam 300 civarında rivayeti vardır. Ancak nüzûl sebebini konusundaki rivayetleri daha azdır. Şu nüzûl sebepleri, onun Taberânî'den naklettiği rivayetlere örnek teşkil etmektedir:

1) Rum 30/28. ayetin nüzûl sebebini ki müşriklerin telbiyesi ile ilgilidir.¹⁴²

2) Müddesir 74/1-7. ayetlerin nüzûl sebebini: Bu rivayet, “davetin ilk günlerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müşriklerin tavırlarına üzülmeye örtüsüne bürünmesine” dairdir.¹⁴³

¹³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV,30; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3264. Krş. Nesaî,11203.

¹³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 309; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1699.

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 528-529; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 768. Krş. Ebû Davud, 2512.

¹⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 578; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 842. Krş. Ebû Davud, 3670; Tirmizî, 3049; Nesaî, VIII, 286.

¹⁴² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VI, 310; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XII, 6351. Krş. Taberânî, VI, 313.

¹⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 262; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 8177. Krş. Taberani, *Mü'cemü-l Kebir*, el-Mektebetü'ş-Şamile, el-İsderü-s Sani XI, 125.

3) Yasîn 36/12. ayetin nüzûl sebebi: Bu rivayet ise Ensar'ın mescide yakın yerlere taşınma isteğini dile getirmektedir.¹⁴⁴

1. Darekutnî

İbn Kesîr'in, Darekutnî'den aktardığı rivayetlerin bir kısmı hadislerin sıhhati, bir kısmı âyetlerin tefsiri ve birkaç tanesi de nüzûl sebebi ile ilgilidir. İbn Kesîr'in Darekutnî'den aktardığı toplam rivayet sayısı 70 civarındadır. Ancak bunların sadece birkaç tanesi nüzûl sebebi ile ilgilidir. İbn Kesîr'in Darekutnî'den aktardığı nüzûl sebebine örnek olarak Bakara 2/192. âyetin tefsirinde geçen 'Bir sefer sırasında namaz kılarken kibleyi şaşırarak bir gurup' ile ilgili rivayeti zikredebiliriz.¹⁴⁵ Aynı şekilde Bakara 2/115. ayetin nüzûl sebebi de onun Süneninden nakledilmiştir.¹⁴⁶

i. Hakim

İbn Kesîr, Hakim'den rivayet aktarırken onu genellikle diğer hadis imamları ile beraber zikretmiştir. İbn Kesîr'in, tefsirinde Hakim'den aktardığı toplam rivayet sayısı 26'dır. Bunlardan birkaç tanesi nüzûl sebebi ile ilgilidir.

Örneğin İbn Kesîr, Âl-i İmrân 3/169. ayetin nüzûl sebebini beyan sadedinde naklettiği rivayet kaynaklarından birinin de Hakim'in "Müstedreki" olduğunu şu şu ifadeleriyle belirtmiştir. "Hakim'in, Müstedreki'nde senedini de tam olarak zikrettiği ve İmam Ahmed'in de rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir..."¹⁴⁷

k. Kadı İyaz

İbn Kesîr'in nüzûl sebebi konusundaki kaynaklarından biri de Kadı İyaz'ın "Şifa" adlı eseridir. Müellifimizin çok az nakilde bulunduğu bu kaynaktan aktarılmış nüzûl sebebine, Ta hâ 20/1-2. ayetin tefsirinde geçen rivayeti örnek

¹⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VI, 567; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XII, 6424. Krş. Taberani, XII, 8.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I,394; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, III, 758. Krş. Darekutni, *Sünen*, el-Mektebetü's-Şamile, el-İsderü-s Sani, I, 271. Hakim, I, 206.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 393.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II, 163; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IV, 1442. Krş. Taberî, VII, 385; Ebû Davud, 2520; Hakim, II,297.

olarak gösterebiliriz. Söz konusu rivayet, “Hz peygamber’in (s.a.v.) namazda ayağını yerden kesmesiyle ilgilidir.¹⁴⁸

İbn Kesîr, Tefsirü'l-Kur'ani'l-'Azîmi'nde nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlerini tefsir kitapları ve hadis kaynaklarına dayandırmıştır. Bu Tefsirde müstakil olarak nüzûl sebebi ilgili telif edilmiş eserlerden alınan bir rivayete rastlamadık. Bunun nedeni kaynak olarak kullandığı eserlerin bu hususta kendisine kâfi gelmesi ve onlara ihtiyaç duymaması; ya da o eserleri yeterince güvenilir bulmaması olabilir. Bununla beraber müstakil eserlerdeki, nüzûl sebebi olan âyetler ile İbn Kesîr'in tefsirinde zikrettiği nüzûl sebebi olan âyetler arasında bir tutarlılık var. Örneğin Vahidî'nin “Esbâb-ı Nüzûl” adlı eserinde nüzûl sebepleri verilen ayetler ile İbn Kesîr'in tefsirindekiler karşılaştırıldıklarında aynı ayetler olduğu müşahede edilmektedir. Ancak İbn Kesîr Vahidî'den de nüzûl sebebi rivayeti almamıştır. Nitekim Ebû Hayyan, Vahidî'nin bu hususta güvenilir olmadığını şu sözleriyle açıkça dile getirmektedir: “Vahidî bu konuda (nüzûl sebebinin kast etmektedir), bir kitap telif etmiştir ki içinde sahih olan çok az şey mevcuttur.”¹⁴⁹

B. İbn Kesîr'in Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Kabulünde Esas Aldığı Ölçüler

İbn Kesîr, nüzûl sebepleriyle ilgili bütün rivayetleri eserine almamıştır. O halde onun rivayetleri alıp almamasında belli kriterlere sahip olması gerekir ki “bu kriterlere uyanları almış, uymayanları almamış” diye bir ayırım yapılması söz konusu olsun. Ya da bir ayetle ilgili bütün rivayetleri eserine alan İbn Kesîr, daha önce değindiğimiz gibi bunlar arasında tercih yaparak kendisine göre en uygun olan rivayeti tespit etmiştir. Şüphesiz onun bu tercihinin yaparak dikkate alacağı belli kitaplarının olması kaçınılmazdır. İşte biz de buradaki kriter ve kıstasları tayin etmeye çalışacağız.

¹⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, V, 271, 272; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, X, 5194. Krş. Kadı İyaz, *eş-Şifa bi-Ta'rifî Hukukî'l-Mustafa*, el-Mektebetü's-Şâmîle, el-İsdarü-s Sani, I, 26.

¹⁴⁹ Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan, *el-Bahru'l-Muhîd*, el-Mektebetü's-Şâmîle el-İsdarü's-Sânî, I, 470.

1. Bir Âyet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Var olması Durumu

İbn Kesîr, âyetlerin tefsirleri sırasında bazen bir, bazen de birden fazla nüzûl sebebi aktarmaktadır. Birden fazla nüzûl sebebi serdettiği âyetler hakkında bazen rivayetleri olduğu gibi vermekle yetinmekte, bazen rivayetleri aktarıp sahih olanı belirtmektedir. Bazen de bütün rivayetleri zikrettikten sonra, rivayetin âyetin siyak ve sibakına (bağlamına), nüzûl sebebindeki tarihî vakıya uygunluk durumunu sorgular. Mezkûr rivayetin müfessir, müerrih veya muhaddisler tarafından kabul görmesi halinde; kendisi de tercih ettiği rivayeti belirtir. Ayrıca bazen âyetin bağlamını ele alarak rivayetleri tenkit eder. Şimdi bu durumları sırasıyla görelim:

a. İbn Kesîr'in Birden Çok Nüzûl Sebebinin Doğrudan Aktarması

Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Kesîr, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri verirken bazen nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri serdetmekle yetinir. Bazen de bir sonraki başlıkta değineceğimiz gibi rivayetler arasında tercih yapar. Tercih yapmadan bir ayet hakkında varit olan bütün nüzûl sebebi rivayetlerini nakletmesine şu örnekler verilebilir:

1) Hadid 57/16. ayetin tefsirinde İbn Kesîr, nüzûl sebebi olarak iki farklı rivayet nakleder.¹⁵⁰

2) Bakara 2/79. ayetin tefsirinde Müellif dört farklı nüzûl sebebine yer verir.¹⁵¹

3) Maide 5/51. ayetine dair, İbn Kesîr'in naklettiği farklı nüzûl sebeplerinin sayısı beştir.¹⁵²

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 19; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7747; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 20; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7748.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 311; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 397.

¹⁵² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 132,133; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, V, 2374. Krş. Taberî, X, 398

b. İbn Kesîr'in, Birden Çok Nüzûl Sebebi Arasından Seçimini Belirtmesi

İbn Kesîr, birden çok nüzûl sebebinin bulunduğu durumlarda bazen tercihini ortaya koymaktadır. Tercih yaparken bazen tercihinin nedenlerini de açıklar. Bazen de sadece kendi görüşünü belirtmekle yetinir. Kendi tercihini belirtmesinin yanı sıra diğer alimlerin tercihlerini zikretmeyi de ihmal etmez. Burada konuyu uzatmamak için güzel bir fikir vermesi açısından iki örnek vermekle yetineceğiz:

1) İbn Kesîr, Bakara 2/114. ayetin nüzûl sebebi ile ilgili farklı dört görüşü naklettikten sonra, kendi tercihini ortaya koyarak söz konusu ayette zikri geçen kişilerin (Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyen ve onları tahrip etmeye çalışan) kimler olduğunu, nedenleri ile birlikte tespit eder.¹⁵³

2) Müellif Maide 5/41. ayetin nüzûl sebebini beyan sadedinde şunları kaydeder:

a. Bu âyet-i kerîme Allah'a ve Resûlüne itâatten çıkıp küfürde koşuşan kişiler hakkında nazil olmuştur.

b. Denildi ki bu âyet, birini öldüren yahudi topluluğu hakkında nazil olmuştur. Bu rivayetin devamında Yahudilerin Kitabı (Tevrat'ı) tahrif ettiklerinden bahsedilmektedir.

c. Sahîh olan şudur ki: Bu âyet, zina eden iki yahudi hakkında nazil olmuştur. Yahudiler, kendi elleriyle Allah'ın kitabını değiştirmişler... Dolayısıyla İbn Kesîr görüşünü ikinci rivayetten yana koymuştur.¹⁵⁴

C. İbn Kesîr'in, Rivayetleri Kabul veya Terkinde Esas Aldığı Ölçüler

İbn Kesîr, âyetlerin nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri zikrederken nüzûl sebebi rivayetlerinin, mezkûr âyetin ve diğer Kur'an âyetlerinin metnine ve manasına uygun olmasına; âyetin bağlamına muhalif olmamasına; başka bir deyişle, nüzûl sebebi rivayetleri ile âyetlerin metin, mana ve bağlamları arasında tutarlılık olmasına son derece

¹⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 387,388; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, II, 503.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, III, 113; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, V, 2342.

dikkat etmiştir. Zikredilen rivayet, bu şartlara uygun olmadığı zaman onu bir değerlendirmeye tabi tutup reddeder.

İbn Kesîr, daha önce de bahsettiğimiz gibi âyetlerle ilgili nüzûl sebebi rivayetlerinin Kur'an'ın metni ile çelişmemesine ihtimam göstermiştir. Herhangi bir tenakuz olmadığında bazen uygunluğu açıklamış; bazen de rivayetleri doğrudan zikretmiştir. Şimdi konuyla ilgili örnekleri görelim:

1) *Kendi aralarında da: 'Söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azâp etmesi gerekmez miydi?' derler.*¹⁵⁵ Mealindeki ayetin tefsirinde İbn Kesîr, şunları katdeder:

“İmâm Ahmed b. Hanbel der ki: Bize Abdüssamed... Abdullah b. Amr'dan nakletti ki: Yahudiler Hz. Peygamber'e 'hastalık senin üzerine olsun.' derlerdi. Sonra da kendi içlerinden : “Söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azâp etmesi gerekmez miydi?” derlerdi. Bunun üzerine âyet-i kerîme nazil oldu.¹⁵⁶

Avfî de İbn Abbâs'tan nakleder ki; o, bu âyet konusunda şöyle demiştir : Münafıklar Hz. Peygamber'e selâm verdikleri zaman; 'hastalık senin üzerine olsun' derlerdi. Bunun için Allah Teâlâ '*Onlara cehennem yeter. Oraya gireceklerdir. Orası ne kötü dönüş yeridir.*' buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ, mü'min kullarını edebe davet ederek kâfirler ve münafıklar gibi olmamalarını bildiriyor ve: '*Ey îmân edenler, aranızda gizli konuşacağınız zaman; günâhı, düşmanlığı ve Peygamber'e isyanı fısıldeşmayın..*' buyurmuştur.

İmâm Ahmed b. Hanbel der ki : Bize Behz ve Afvân... Safvân'dan naklettiler ki; o, şöyle demiş: Ben Abdullah b. Ömer'in elini tuttuğum sırada bir adam onun karşısına çıkıp dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v.) kıyamet gününde fısıldeşmayla ilgili neler söylediğini duydunuz mu? o, dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: 'Allah Teâlâ mü'min kula yaklaşır ve onu örtüsü altına alarak halktan korur ve günâhlarını ona ikrar ettirerek buyurur ki: Şu günâhı biliyor musun?... Kâfirler ve münafıklara gelince, şâhitler onlar için derler ki:

¹⁵⁵ Mücadele 58/8.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 44; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7780. Krş. Ahmed b. Hanbel, II, 170.

'Rablerine yalan uyduranlar bunlardır. Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir.' (Hûd. 11/18)" ¹⁵⁷

Görüldüğü gibi İbn Kesîr, çeşitli kaynaklar arasındaki tutarlı rivayetleri zikretmiş, o rivayetleri destekleyen başka âyetleri de delil göstererek bu rivayetlerin Kur'an'ın diğer âyetlerine de uygunluğunu belirtmiş olmaktadır.

2) *Ey îmân edenler; Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Dinleyip dururken ondan yüz çevirmeyin.* ¹⁵⁸

"Hem dinlemedikleri halde; dinledik, diyenler gibi olmayın." ¹⁵⁹ âyetinde, İbn Kesîr şöyle der: "Bu âyetin, müşrikler hakkında nazil olduğu söylenmiştir. İbn Cerîr bu görüşü tercih eder.

İbn İshâk ise : Bunlar münafıklardır. Bu sebeptendir ki: *'İnkâr edenlerin durumu, çağırma ve bağırmanın başkasını duymayarak haykıran gibidir. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden akledemezler.'* (Bakara 2/171) âyetinde hayvanlara benzetilmişlerdir. Başka bir âyette de yine onlar hakkında: *'Onlar hayvanlar gibidirler, hattâ daha da sapıktırlar. İşte onlar, gafillerin ta kendileridir.'* (A'râf 7/179) buyurulmuştur. ¹⁶⁰ Bu görüş İbn Abbas ve Mücahid'den rivayet edilmiş olup İbn Cerîr bu görüşü tercih eder.

Muhammed b. İshâk ise, 'bunlar münafıklardır.' der.

Ben de derim ki: Bu konuda müşriklerle münafıklar arasında fark yoktur. Zîrâ onlardan, sıhhatli anlayış ve salih amellere yönelme sökülüp alınmıştır. Sonra Allah Teâlâ; onların anlayışları olduğu farz edilse bile bu anlayışın sıhhatli olmadığını haber vererek, *'Şâyet Allah, onlarda bir hayır görseydi onlara işittirirdi, onları anlayışlı kılardı.'* (Enfal 8/23) buyurur... ¹⁶¹

İbn Kesîr'in rivayetleri kabul ve terkinde esas aldığı ölçüleri, buraya kadar baştan beri verdiğimiz örneklerden hareketle tespit edebildiğimiz kadarıyla şu baklıklar altında özetleyebiliriz:

¹⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, VIII, 44; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7780,7781. Krş. Ahmed b. Hanbel, II, 74. Krş. Buhari, 4685; Müslim, 1768.

¹⁵⁸ Enfal 8/20.

¹⁵⁹ Enfal 8/21.

¹⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 33,34; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3269.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, IV, 34; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3270.

1) İbn Kesîr'in nüzûl sebebiyle ilgili rivayeti kabul etmesindeki birinci ve en önemli ölçü, o rivayetin Kur'ân'a aykırı olmamasıdır.

2) İbn Kesîr, nüzûl sebeplerini naklederken sahih tefsir ve hadis kaynaklarına başvurmuştur. Dolayısıyla rivayetleri jabulünde ikinci temel prensibi, senedin sahih olmasıdır.

3) Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Kesîr, (Kur'ân ve hadise aykırı olmayıp istişhad için kullanılabilirler hariç) isrâiliyâtla ilgili rivayetlere itibar etmemiştir. Bu tavrı nüzûl sebepleri için de geçerlidir. Başka bir deyişle, onun nüzûl sebebini kabulünde bir başka ölçüsü, rivayetin yukarıda belirttiğimiz vasıftaki isrâiliyâta dair olmamasıdır.

SONUÇ

Nüzûl sebebi, nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulan bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü teybîn etmek üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye denir.

Esbab-ı nüzûl kavramı günümüzde ortaya çıkan bir kavram değildir. Esbab-ı nüzûl konusuyla ilgili diyalogların yaşandığı rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanına dayanmaktadır. Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân âyetlerinin anlamının kavranmasını sağlayan en önemli kaynaklardan biridir. Hatta bazı alimler daha da ileri giderek Kur'ân'ın tefsirinin nüzûl sebebinden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Nitekim sıradan bir sözün bile neyi kastettiğini anlayabilmek için o sözün nerede, nasıl ve hangi konuda söylendiğini bilmek isteriz. İşte bunun için nüzûl sebebini bilmenin tefsir ilminde büyük önemi vardır. Nüzûl sebebini bilmek, âyeti doğru anlamayı kolaylaştırır. Çünkü sebebi bilmek, müsebbebi (sebebe bağlı olan şeyi) bilmeyi sağlar.

İmadüddin Ebu'l- Fida İsmail b. el-Hatib Şihabüddin Ebû Hafs Ömer b. Kesîr el-Kuraşî eş-Şafi'î, Şam civarında, Basra'nın Müceydilü'l-Karye köyünde 701/1301'de dünyaya geldi. Babası vefat edince onu abisi Abdülvahhap himyesine aldı. İlk derslerini abisinden aldı. Daha sonra çeşitli hocalardan ders aldı. Kur'ân'ı onbir yaşındayken ezberledi. Tefsir, fıkı, hadis gibi dallarda çeşitli eserler telif etti. Bir çok talebe de yetiştiren İbn Kesîr, h. 26 Şaban 774'te Şam'da vefat etti.

İbn Kesîr, Kur'an âyetlerini açıklarken kendine has bir metot izlemiştir. Ona göre esas olan önce Kur'an'ın Kur'anla tefsiridir. Bu metottan sonra da Kur'an'ın hadisle tefsiri gelir. Kendisi Kur'an'ın Kur'anla tefsirini ihmal etmemekle beraber özellikle nüzûl sebebi konusunda hadis rivayetlerine önem vermiştir. Ancak bir âyetin diğer bir âyetin müphem bıraktığı bir durumu açıklayıcı nitelikte olabileceği malumdur. Yani âyetlerin çoğu birbiri ile alakadardır. Bu bağlamda İbn Kesîr, Tefsirinde nüzûl sebebi bulunan âyetlerin nüzûl sebebi rivayetlerinin diğer âyetlerin siyak-sibakına uygunluğunu her zaman gözetmiştir.

İbn Kesîr sebab-i nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarırken (hadisin) her zaman senedini tam olarak zikretmeye çalışmıştır. Âyetlerin nüzûl sebebi ile ilgili hadisleri aktarırken hadislerin sahih mi, zayıf mı, merfu mu, vs. olduğunu genellikle belirtir. Bu hadislere, niteliklerine göre yer verir. Ancak rivayet zincirini bazen ilk, bazen son ravisiyle bazen de hiç ravi zikretmeden rivayeti doğrudan aktardığı yerler de vardır.

İbn Kesîr, Tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivayetlerini: ‘Bu âyetin nüzûl sebebi şudur, âyetin nüzûl sebebi konusunda..., bu âyet, rivayet ederek veya rivayet edildiğine göre, naklettiğine göre veya nakledildiğine göre,’ gibi tabirleri kullanarak takdim etmiştir.

Esbâb-ı nüzûl rivayetlerinde isnat konusunda İbn Kesîr, sebebi nüzûl ile ilgili rivayetlerin bir çoğunu sahabilere atıfta bulunarak aktarmıştır. Burada en çok rivayet naklettiği sahabîler, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Mes’ud başta olmak üzere Enes b. Mâlik, İkrime, Ebû Hureyre, Cabir b. Abdullah, Berâ b. ‘Âzib, Ömer b. Hattab, Huzeyfe, Ümmü Seleme, Zeyd b. Sâbit, Ali b. Ebû Talib, Habbab b. Eret, Ebû Zer, Sa’d b. Ebû Vakkas, Muaz b. Cebel, Said b. Müseyyeb, Zeyd b. Sabit, Ebû Eyyub el-Ensârî ve Ali b. Ebû Talha gibi zevattır. Tabiîn müfessirlerden en fazla nüzûl sebebi rivayetlerini aktardığı isimler ise Said b. Cübeyr, Mücahid, Said b. Müseyyeb, İkrime ve Katâde’dir.

İbn Kesîr’in nüzûl sebebi konusunda en çok itibar ettiği tefsir kaynakları İbn Cerîr et-Taberî başta olmak üzere, İbn Ebû Hatim’dir.

Tefsir kaynaklarından sonra hadis kaynaklarından; İbn Kesîr’in en çok başvurduğu kaynaklar ise; başta Ahmed b. Hanbel’in müsned’i ve Buharî’nin Sahihi’dir. Bunlardan sonra Müslim, Tirmizî, Ebû Davud, Nesaî İbn Mace, Taberanî, Darekutnî, Hakim ve Kadı İyaz’ın eserleri gelmektedir.

İbn Kesîr’in esbâb-ı nüzûl rivayetlerini kabul veya terkinde izlediği esaslarla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Bir âyet hakkında birden fazla nüzûl sebebinin var olması durumunda İbn Kesîr, onların hepsini ya doğrudan aktarmakta veya onlar arasından seçimini belirtmekte ya da mevcut rivayetlerin aksine farklı bir rivayet zikretmektedir. İbn Kesîr’in rivayetleri kabûl veya terkinde esas aldığı ölçüler konusundaki diğer önem verdiği bir nokta da rivayetlerin Kur’an’ın metnine ve manasına uygunluğudur. Yani nüzûl sebebi ile ilgili bir rivayet Kur’an’ın metnine ve

manasına uygun ise bu rivayetleri kabul etmekte; uygun değilse kesinlikle reddetmektedir. İbn Kesîr'in nüzûl sebebiyle ilgili olarak tefsirine aldığı rivayetlere genel olarak bakıldığında bunların senet yönüyle sahih olduğu görülür. Bu noktadan hareketle onun, rivayetleri kabul ederken sıhhat şartı aradığı sonucuna ulaşılır. Ayrıca o, tefsirini Kur'ân'a ve sünnete aykırı olan isrâîlî rivayetlerden uzak tutmuştur. Onun bu tutumu, nüzûl sebebi rivayetleri için de geçerlidir. Dolayısıyla nüzûl sebebiyle ilgili bir rivayeti, İbn Kesîr'in kabul etmesi için gerekli olan bir başka şart da o rivayetin yukarıda vasfını belirttiğimiz isrâîliyât ile ilgisinin bulunmamasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel**, *Müsned, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- Beyhaki**, *Delailü-n Nübüvve, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- Buhari**, *Sahih-i Buhari, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*,
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr yayınları, Ankara, 1996.
- Darekutni**, *Sünen, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- Demirci, Muhsin**, 'Esbâb-ı Nüzûl', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Neşr., İstanbul, 1999.
- Ebû Davud et-Tayalusî**, *Müsned, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- Ebû Davud**, *Sünen-ü Ebû Davud, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- Ebû Hayyan**, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît, el-Mektebetü-ş-Şamile el-İsdaru's-Sânî*.
- Hâkim**, *Müstedrek 'ala-s Sahiheyn, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- İbnü'l Esir**, *Üsdül Ğabe fi Ma'rifeti-s Sahabe, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- İbn Ebû Hatim**, *Tefsir-ü İbn Ebû Hatim, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- İbn Hişam**, *es-Siretü-n Nübüvve, Mısır, 1855*.
- İbn Hacer**, *İnbai'l-Ğümür bi-ebnai'l-'Ümür, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü's Sani*.
- İbn Kesîr** *el-Bidaye ve'n-nihaye' , el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- İbn Kesîr**, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü's Sani*.
- İbn Kesîr**, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm*, Thk. Sami b. Muhammed Selâme, Darü-t Tayyibe, 1999.
- İbn Kesîr**, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul, 1984.
- İbn Mace**, *Sünen, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani*.
- İbn Tağrıberdî**, *Nücumü'z-Zahire fi Müluki'l-Mısre ve'l-Kahire, el-Mektebetü-ş-Şamile, el-İsdariü's-Sani*.
- İbn Teymiye**, *Tefsir Usûlüne Giriş*, Çev. Yusuf Işıcık, Esra yayınları, İstanbul, 1997.

- Kadı İyaz**, *Şifa Bita'rifi Hukukil Mustafa, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani.*
- Müslim**, *Sahih-i Müslim, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani.*
- Malik**, *Muvatta, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani.*
- Nesaî**, *Sünen-ül Kübra, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani.*
- Okumuş, Mesut**, İbn Kesîr Tefsirinde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri, *İslâmî İlimler Dergisi*, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı Yay., Ankara, 2007.
- Paksoy, Kadir**, İbn Kesir'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Şanlıurfa, 2006.
- Serinsu, Ahmed Nedim**, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle yay., İstanbul, 1994.
- Serinsu, Ahmet Nedim**, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzûl*, Şûle yay., İstanbul, 1996.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman**, *el-İtkan fî ulumil Kur'an*, Darü'l-Kahraman, İstanbul, 1978.
- Suyuti**, *Esbâb-ı nüzûl*, Matbaatü Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1986
- Taberî**, İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyan fî Te'vili Ayi'l Kur'an (Tefsiru't-Taberî)*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü-r Risale, 2000.
- Taberanî**, *Mü'cemü-l Kebir, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani.*
- Tirmizî**, *Sünen-üt Tirmizi, el-Mektebetü-ş Şamile, el-İsdariü-s Sani.*
- Türcan, Selim**, Tefsir Tarihçiliği Bağlamında Klasik Esbâb-ı Nüzûl Yaklaşımının Değerlendirilmesi, *İslâmî İlimler Dergisi*, Çorum Çağrı eğitim Vakfı Yay., Ankara, 2007.
- Vahidî**, *Esbâb-ı Nüzûl*, 7. Dar-ü İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 1988.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin**, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Darü'l Kütübi'l-hadis, 1976.
- Zerkanî, Muhammed Abdülazim**, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, Lübnan, 1996